روښاني ليکني

ليکوال

حبيب الله رفيع

ارزاني پښتو ادبي ټولنه خويشکي (نوښار)

۱۹۸۹ع

د ارزاني پښتو ادبي ټولنې خويشکي د مطبوعاتو سلسله (٦)

روښانې ليکې

ليکوال

حبيب الله رفيع

ارزاني پښتو ادبي ټولنه خويشکي (نوښار)

١٩٨٩ع

د کتاب نوم: روښانې لیکنې

د لیکوال نوم: حبیب الله رفیع

د کاتب نوم: سید محی الدین هاشمی

د چاپېدو کال: ۱۹۸۷ع

د پریس نوم: جدون پریس پېښور

د چاپ شمېر:

بیه: ۱۵/- روپۍ

ترون

دپښتو دتاند شاعر، تپاند لیکوال

او

دارزاني خوشکي د ادبي میراث پالونکی

کران

عبدالله جان عابد خوشکی

په

نوم

«ح - رفیع»

فهرست

سرلیک	مخ
○	۱
[۱] د روښانې لیکنې موخه او هدف	۲
[۲] د روښاني لیکنې ارښت او خصوصیت	٤
[۳] د روښانې لیکنې نا یابي او کمیابي	۸
[٤] د روښانې لیکنې پېژندګلوي	۱۰
(۱) د روښان خپلې لیکنې او آثار	۱۱
۱- پښتو رسم الخط	۱۲
۲- صراط التوحید	۱٤
۳- مقصود المؤمنین	۱٦
٤- فخر الطالبین	۱۷
۵- خیر البیان	۱۸
٦- حالنامه	۲۱
۷- د روښان پر نوموړې تألیف	۲۳
۸- مکتوبات	۲٤
۹- واجیدی شلوك	۲۵

سر لیک	مخ
۱۰- د روښانو شعرونه	۲٦
۱۱- سرودونه	۲۸
۱۲- فرحت المجتبیٰ	۲۹
(۹) - خورپان (؟)	۳۰
(۲) روښان ټوله لیکني	۳۱
۱۳- رساله غوثیه	۳۱
(۳) د روښان د پیروانو لیکني	۳۳
(۱) ارزانی	۳۳
۱٤- د ارزانی د پښتو دیوان	۳۵
۱۵- د ارزانی بي نومه مجموعه	۳۸
۱٦- د حضرت رسول خوب	۳۹
۱۷- د ارزانی نثر	٤۰
۱۸- چهار رما	٤۱
۱۹-۲۰-۲۱- د ارزانی عربي، فارسي او هندي شعرونه	٤۲
۲۲- د ارزانی مکتوبات	٤۳
(۲) ملا عمر	٤٤
۲۳- د ملا عمر شعرونه	٤۵
(۳) علی محمد	٤۵
۲٤- د علی محمد شعرونه	٤٦
(٤) میرزا خان انصاری	٤۷

سرلیک	مخ
۲۵- د میرزاخان انصاری دیوان	٤٧
(۵) دولت لوانی	٤٩
۲٦- د دولت دیوان	٤٩
(٦) علی محمد مخلص	۵٠
۲۷- حالنامه	۵۱
۲۸- د علي محمد مخلص دیوان	۵۲
۲۹- رساله	۵۲
(۷) واصل روښانی	۵۳
۳٠- د واصل پښتو دیوان	۵۳
۳۱- د واصل الفنامې	۵٤
۳۲- د واصل دری شعرونه	۵٤
(۸) خواجه محمد روښاني	۵۵
۳۳- د خواجه محمد شعرونه	۵۵
(۹) کریمداد	۵٦
۳٤- د کریمداد پښتو شعرونه	۵۷
۳۵- د کریمداد پارسی شعرونه	۵۷
(۱٠) قادرداد روښانی	۵۸
۳٦- د قادرداد شعرونه	۵۸
(۱۱) اورکزی	۵۹
۳۷- د اورکزی شعرونه	٦٠

افتتاحیه

دا زړانۍ پښتو ادبي ټولنې خوګښکي په منشور کې دا خبره هم لیکلې شوې ده چې ټولنه به دا کوښښ کوي چې تر خپله وسه د پښتو ادب په لمنه کې د هر قسمه ادبي، تاریخي، تحقیقي، مذهبي، عصري او ساینسي علوم او فنون راځای کړي، او دې لړکې به د ټولنې د ملګرو نه علاوه بهر د پښتنو عالمانو او ادیبانو د علمي استعداد نه پوره پوره فائده اوچتوي.

دا زړانۍ پښتو ادبي ټولنې د پاره دا ډېره د فخر او ناز خبره ده چې دې لړکې موږ د ټولو نه اول د بړې او کوزې پښتونخوا د پښتو ژبې دیوه نړلمي، زیارکښ، معتمد، مایه ناز او قدر اوړ شخصیت ښاغلي حبیب الله رفیع ورڅ کړی یوه رساله «روښانې لیکنې» کومه چې هغوی په افغانستان کې د بایزید انصاري دیاد په لړکې په یو نړیوال سیمینار کې وړاندې کړې وه، خپروو.

دې لړکې اتزانۍ پښتو ادبي ټولنه د حبیب الله رفیع صیب نه دې پېرزوینې ډېره ډېره مننه کوي او امید لري چې د پښتو ژبې او ادب نور عالمان او محققین به د رفیع صیب په تقلید کې زموږ سره د حوصله افزائی وکړي.

موږ د پښتو ژبې او ادب د مینانو او لوستونکو نه هم دا توقع لرو چې هغوی به زموږ دې کار او رسالې ته په درنه سترګه وکوري او مخ په وړاندې د تلو همته به راکړي.

والسلام

پرویز مهجور خوګښکي

صدر

اتزانۍ پښتو ادبي ټولنه خوګښکي ۲۳ اکتوبر سنه ۱۹۸۶ء

سریزه

روښان پیر (۹۳۱-۹۸۳ هـ ق) په خپل دیني، ملي او سیاسي غورځنګ کې ډېر زړور او سرتېري ملګري درلودل چې له دوی څخه ارزاني روښاني تر بایزید راوروسته ددې ډلې ډېر مشهور او د روښاني تصوف په بشپړتابه او روښانتابه کې یې پاخه او ستر ګامونه اوچت کړي دي.

ارزاني روښاني د پښتو ادب د موجودو تحریري اسنادو په رڼا کې دده ویاړ هم لري چې دده دیوان د پښتو لومړنی لاس ته راغلی بشپړ دیوان دی او له ده نه دا سلسله راپیلېږي.

زه د خوښکو درنو ادبي ملګرو ته مبارکي ورکوم چې د پښتونخوا د دې لوی روحاني، سیاسي او ادبي شخصیت-

د نامه د زراثو وندي کولو له پاره یې د ده په نوم ادبي
ټولنه جوړه کړې او په غونډو او مرکو او نورو ادبي
هلوځلو سربېره د دې ټولنې له خوا ادبي کتابونه او د
کلاسیک او نوي ادب مجموعې او تذکرې هم خپرې وې.

زه دومره ته په دې هم مبارکي وړاندې کوم چې د «ارزانی
خوېشکي» په یاد د یوې ښې غونډې (سیمینار) تابیا
هم لري او په دې سلسله کې کتابونه هم خپروي.

دوولس کاله وړاندې د آزاد افغانستان په مرکز
کابل کې د بایزید روښان او روښانیانو په باره کې یو
لوی نړیوال (عالمي) کنفرانس جوړ شوی وُ، له نیکه مرغه
ما هم په دې سیمینار کې علمي غړیتوب درلود او د
«روښاني لیکنې» تر عنوان لاندې مې علمي رساله ور ته
لیکلې وه، چې په کنفرانس کې واورول شوه، دفاع ترې
وشوه او بیا لومړی د «آریانا» په تاریخي مجله کې او وروسته
په هغه کتاب کې چې د «روښان یاد» په نامه وُ او د ترتیب
او اهتمام افتخار یې زما په غاړه وُ خپره شوه، اوس مې
تصمیم درلود چې د سیمینار ټولې مقالې بېلې بېلې په کتابي
بڼه هم خپرې کړو، نو ځکه مو په کتاب سربېره د مقالې
د بېلو بېلو جزوو په بڼه هم چاپ کړې، خو د ناوړه حالاتو
له امله هماغلته په مطبعه کې پاتې شوې او نشر نه شوې.

تقدیر داسې تېره کړې وه چې زما د دې مقالې خانګړې خپرول
د ارزانی خوېشکي ادبي ټولنې له خوا تر سره شي، هداوو-

چې د وی له مانه د ارن اني خوښکي د سمینار له پاره رساله وغوښته او ما هم د دې متل په مصداق چې: «تیار دیاره درويښاني لیکنې رساله ورته وړاندې کړه.

ما د ارساله داسې وخت لیکلې چې د رویښانیانو ډېر آثار لا په لاس کې نه وو، نو ځکه مې او سر بیانوی نظر پرې وکړ او په دې برخه کې نوي موندل شوي مواد مې پرې ور زیات کړل خو له دې ټولو سره سره بیا هم اعتراف کوم چې زما دا کار لانیمګړی دی، اما په دې چې په دې لاره کې لومړی قدم دی نو په ډاډه کوم او په همدې ځای دې د رنو لوستونکو مخې ته ږدم، د ټېر وتنو بخښنه غواړم او د ارن انی خوښکي ادبي ټولنې ته يې د «برګ سبز تحفهٔ درویش» په بنا وړاندې کوم، ځوېږ- تاسو درنو لوستونکو او علاقمندانو ته ورسوي.

په مینـه

ح- رفیـع

پېښور، کوز تاکال

۱۰/۷/۱۳۶۵ش/۲/۱۰/۱۹۸۶ع

بسم الله الرحمن الرحیم

په دې کوچنۍ اثر کې موږ تاسې ته د روښاني ادبي مکتب- هغه آثار په لنډ ډول در پېژنو چې تر اوسه پاتې، پېژندل شوي او زموږ لاسونو ته رارسېدلي دي.

داسې ښکاري چې د زمان تونده بادونو د دې ادبي- ګلزار ډېر تاند ګلونه شو په شوګېرې او له بې رحمه سېلیو سره وړي دي او یا یې هم د ورکې غېږې ته سپارلي چې دلته‌ون انتظار باسي.

موږ دا هم غنیمت ګڼو او په لنډه ډول تاسو درانه لوستونکی ورسره اشنا کوو.

[۱]

د روښاني ليکنو موخه او هدف

په دې خبره ټول مؤرخين يوه خوله دي چې د روښانيانو د مبارزې موخه او هدف د پښتنو ملي خپلواکي او ملي حاکميت ـ ترلاسه کول او د دې مېړني ملت له غاړې نه د استعمار د ژغ ـ لرې کول وو، خو د دې سياسي ډګر په څنګ کې د وی د ادب او عرفان په ډګر کې هم سرلاري وو او د کار ابتکار يې په لاس کې ؤ، د وی سربېره پر دې چې د تصوف تر ويښته نرۍ مسائلې څېړلې پخپلو ليکنو کې يې خپله ملي موخه او هدف هم تعقيب کړی دی او پښتانه يې دې ته هڅولي چې يو ملي حکومت او مرکز ولري.

پير روښان داسې وخت په نړۍ کې سترګې وغړولې چې په هند کې د پښتنو لوديانو تهلواکي له منځه تللې وه او د بابر له خوا چې د ډيلي پر تخت ناست ؤ پښتانه له هند نه ايستل کېدل او په دې لړ کې د ده کورنۍ هم له ده سره چې کوچنی ماشوم ؤ ـــ

« کاڼی کرام » ته راغله (۱) .

همداراز کله چې بایزید روښان ولیدل چې کور کانی حاکانو پوره وړخ پښتنه میرمن و نیوله او ددې ویښتان یې دڅرندې له پله سره وتړل ، چې څرنده به څرخېده نو دا به هم ورسره چورلېده (۲) ، دې پېښې هم د بایزید پښتني احساسات راوپارول او د دې ظلم او تېري په مقابل کې یې له قیام ته بلا لاره ونه لیده نو همدا و چې لاس په کار شو او د څوندو پا یه پورې یې په مېړانه له دښمنو سره مبارزه او مقابله وکړه .

روښانیانو سربېره پر دې چې له دښمنو سره د ټکر جنګونه وکړل ، د دوی په لیکنو کې هم دا هدف تعقیب شوی چې په ټولو روښاني لیکنو کې ځای په ځای دا هدف کله په صراحت او واضح ډول او کله بیا د رمز او اشارې په ژبه لیدل کېږي ، د دوی دا فکر له دې نه هم ښه څرګندېږي چې په تیراه کې یې د خپل ملي نهضت له پاره مرکزونه تاکه ، مالیه یې واخیسته او د روښان زامنو پخپل نامه سکه هم ووهله (۳) .

---

(۱) حالنامه د بېلو-بېلو ځایونو له خولې .

(۲) : معارف ، ۱۹ ټوک ، ۴۳۵ مخ ، د پښتو ادبیاتو تاریخ له خولې .

(۳) : مخزن ، قلمي نسخه ، ۱۱۴۲ هـ ق کال .

[۲]

د روښاني ليکنوار ځښت او خصوصيت

د روښاني ليکنوار ځښت له دې نه اټکلولای شو چې د دې ليکنو په وسيله په پښتو ادبياتو کې نوې نوې تيزې کېښودې شوې او د ادب هم د بڼې او فورم او هم د موضوع او محتوى له پلوه په نويو لارو روان شو.

د بڼې له پلوه دا دي چې د په لاس کې معلوماتو له مخې:

– د خيرالبيان په وسيله لومړى ځل د پښتو د مسجع نثر بنسټ کېښودل شو.

– او ژبانۍ روښاني لومړى ځل په پښتو کې يو بشپړ ديوان سپر ښود.

– دولت لواڼي روښاني او لومړى ځل په پښتو کې د ګڼي عروض تطبيق کړل (۱).

---

(۱) د تفصيل له پاره وګورئ: د دولت ديوان، سريزه د استاد پوهاند عبدالشکور رشاد ليکنه.

- روښاني شاعرانو لومړی ځل په پښتو کې الفنا مي پيل کړی.
- دوی لومړی ځل په پښتو کې د يو خاص ډول صوفيانه بدلوله پاره يوه خاصه بڼه او سبک وټاکه(۱) او داسې نور...

همدا راز موضوع او محتوی له پلوه د دوی په آثارو کې په اسلامي تصوف نوې زياتونې وشوې او دوی تصوف ته د :

- شريعت ،
- طريقت ،
- حقيقت ،
- معرفت ،
- قربت ،
- وصلت ،
- وحدت او
- سکونت .

اته پوړه وټاکلې چې ټول په يو ه خوله په دې لاره روان شول او پخپلو ليکنو کې يې د تصوف دا پوړه ونغښتلې او وڅېړلې.

د دوی ادبي قدرت دومره زيات و چې مخالفينو يې هم له لياقت او قدرت نه سترګې نشوې پټولای او اخوند درويزه چې د دوی لوی مخالف دی او د ګورګاني سلطنت په لمسه يې په دوی د کفر ټاپې لګولې دی، هم د دوی په علميت او ادبي قدرت

(۱) : د تفصيل له پاره وګورئ : ادبي ستوري ، دليکونکي تاليف ، ۱ – ۱۷ مخونه .

معروف دی او پخپلو آثارو کې یې ځای په ځای د دوی د لیاقت یادونه کوي.

اخوند درویزه د بایزید روښان په باب کله چې په کابل کې بندي ؤ وایي:

«اما این ... صفت چون عالم بوده چندان مکر و تلبیس نمود که سایر اعمال شریعت را پیشه گرفته ... » (۱).

په مخزن کې وایي:

« بایزید ډېر په عقل پوره ؤ، د دنیا عقل یې ډېر ؤ، - هوښیاري او خبرکي یې ډېره نه ده وه ... » (۲).

« دا تاریک یو حکمتی ؤ، کل دفتر د شریعت یې پخپل لاس کړه (۳)

همدا راز دارزاني په باب وایي:

« ... و ارزاني چون شاعر تیز فهم و فصیح زبان بود در انواع ضلالت و بدعت شعر افغاني و فارسي و هندي و عربي بیان کرده ... » (٤).

د روښانیانو ادبي متره (قدرت) له دې نه هم معلومولای شو چې درویزیان سره له دې چې د دوی کلک مخالفین وو، مجبور وو چې د دوی لاره ونیسي، د درویزه مخزن د ده د آثارو په

---

(۱): تذکرة الابرار والاشرار، ادارهٔ اشاعت سرحد، ۱۵۳ مخ.

(۲) (۳): مخزن قلمي نسخه، په ۱۱۴۲ ه کال کې د عبدالغنی کاسي لیک، د لیکوال کتابتون.

(۴): تذکرة الابرار والاشرار، ۱۴۹ مخ.

پیروي او رقابت په مسجع نثر ولیکه او حتی اعتراف یې وکړ چې:

«... و آن ... بزبان افغانی شعر میگفت و سبب شرایع (؟) و علم و علماء میکرد و شعرهای لایعنی به افغانان می نمود پس این فقیر برخلاف او شعر افغانی آغاز کرد ...» (۱)

او هم یې دده د فارسي آثارو لکه صراط التوحید، حالنامې او نورو په مقابل کې تذکرة الابرار و الاشرار، ارشاد الطالبین او نور ولیکل او هم دده پیروانو د ارزانی، مخلص، میرزا، دولت او نورو روښاني شاعرانو د الفناموپه شان الفنامې وکښلې.

د روښاني لیکنو اهمیت د ژبې او ویي (لغاتو) له پلوه هم ډېر زیات دی، ځکه د دوی په آثارو کې د پښتو ډېر داسې سوچه او په زړه پورې ویي (لغات) راغلي چې اوس له ژبې نه وتلي او هېره شوي دي، حتی که یوازې د روښاني آثارو له ویيو نه قاموس ترتیب شي یو لوی قاموس کېږي.

---

(۱) : مخزن (سرینه) قلمي نسخه.

[۳]

د روښاني لیکنو نایابي او کمیابي

له تاریخي سندونو څخه دا هم ښکاري چې روښانیان ډېره لویه ډله وه او د دې ډلې نیات عالمان او پوهان لیکوالان او مؤلفین وو خو د دوی لیکنې ډېرې لږې لاس ته راوسېدلې او حتی په خپله د روښان د لیکنو په لړ کې چې په تاریخي سندونو کې یادې شوې، داسې لیکنې شته چې یوازې نوم یې پاتې دی او نوره یې پته نښته او هم د ارزانۍ ډېرې لیکنې تر اوسه ورکې دي او - یوازې په نامه یې پېژنو.

د دې علت هم دا دی چې د روېزیانو له دې کبله چې د روښانیانو د منطق په مقابل کې یې منطقي قوت نه درلود او هم په روښاني لیکنو کې د دروېزیانو له خوا ډېرې لګول شوي تورونه نه موندل کېدل نو یوازینۍ چاره یې دا لیده چې د دوی آثار محوه کړي او له منځه یې یوسي، په خپله د دروېزه -

په دې باب حکم کړی و :

«... اما غرض از توضیح قصهٔ او (روښان) انکه رسالهها وتصنیفهائیکه ازین ملحد مانده باشد اگر بدست اهل سنت ـ وجماعت در افتد باید که به آتش بسوزند (بسوزانند) وبدان معتقد نشوند ...» (۱)

داځه چې اوس پاتې دي هم، له دې کبله چې روښانیان دد ښمن دې حربې ته متوجه وو او خصوصاً د روښان د لیکنو یې زیاته ساتنه کوله، لکه «حالنامه» چې د «خیرالبیان» د ساتنې په باب لیکي :

«د میا روښان نوی شیخ عمر په یوه جنګ کې یواز ې ـ د دې له پاره تال وُ چې د خیرالبیان نسخه یو ځای ځنې پاتې شوې وه، بلکه لښکرې معطل کړې او تر هغې له هغه ځایه و نه خوځېده، څو چې کتاب نه وُ ور ته را رسېدلی» (۲). او هم دیوې جګړې په برخه کې د «مقصودالمؤمنین» د ساتنې حال داسې لیکي :

«په دې وخت کې دښمن بیا حمله وکړه، جلال الدین د بایزید کشر زوی چې و رسره مقصودالمؤمنین وُ ځان اباسین ته ـ وغورځاوه ...» (۳).

داوُ د روښاني لیکنو دنړیا وتې علت او داوُ د روښاني آثارو د پاتې کېدو اعجاز !

---

(۱) : مخزن، قلمی نسخه.
(۲) حالنامه، ۲۹۸ پاڼه (پښتو مجله، پښتو اکېډیمی، دوهم کال، ځلورمه ګڼه، له اردو انسایکلوپیډیا آف اسلام څخه د ډاکټر محمد شفیع لاهوري د مقالې پښتو ژباړه).
(۳) : حالنامه، (روښانیان یا د مخلو تاریکیان، عبدالاکبرخان اکبر).

[٤]

د روښانې ليکنو پېژندګلوي

په دې ليکنه د روښانې ليکنو پېژندګلوي ستر
څلور لوسر ليکونو لاندې وړاندې کيږي :

(۱) : د بايزيد روښان خپلې ليکنې او آثار .

(۲) : روښان ډوله ليکنې .

(۳) : د روښان د پيروانو ليکنې .

(٤) : روښانې ډوله ليکنې .

(١)

د بايزيد روښان خپلې ليکنې او آثار

بايزيد روښان څومره چې د سياست د ډگر گړندی و په ادب او عرفان کې يې هم روښانه زده تېره کړې وه او په خپل نافزکاره ژوندکې يې ډېرې ليکنې کړي چې ځينې يې پاتې او ځينې يې د زمانې سيليو وړې دي، ښې ښکاري ښيي چې د ده ليکنې دې له دې نه هم زياتې وي چې اوس يې يا متن په لاس کې دی او يا يې نوم زمونږ غوږونو ته رارسېدلی دی. په نورو قرينو سربېره اخوند درويزه څو ځله د ده د ډېرو رسالو اطلاع ورکړې ده:

«اين ملحد در باب طلب پير رساله‌ها نوشت...»[1]

---

(١) مخزن، قلمي نسخه.

"... ورسایل بسیار درباب الحاد تالیف نموده ...." (۱)

همداران د خپې نوروما خذونو له ښکنو نه هم ښکاري چې د ده ډېرې لیکنې کړي او د خپل مسلک د تبلیغ له پاره یې هرې خواته استولې دي ، د ده په ځلوړو ژبو لیکنې کولای شوې او په پښتو یې شعر وایه ، تر او سه یې چې کومې لیکنې معلومې دي ، هغه دا دي :

۱- پښتو رسم الخط :

دولت لواڼي د خپل د یوان په یوه بیت کې وایي دی :

افغاني لفظ مشکل ؤ لوست کو ښه نه شه
ورته وښو کړنده دیارلس حرفونه

دا بیت ښکاروي چې پیر روښان د پښتو غږونو له پاره ځانګړي توري ایښي او ټاکلي دي ، سربیره پر دې چې په ځانګړي ډول د روښان د لیکدود کومه رساله لاس ته نه ده راغلې خو د خیرالبیان (تفصیل یې وروسته راځي) دوو زړو نسخو په تر لاسه کېدلو سره څرګند شوه چې د دې نسخې د سرخوړلس حرفونه د لیکدود په باب دي ، چې ښایي همدا به دا رساله وي ، خو په دې رساله کې د ټولو غږونو راغلې توري .

---

(۱) : مخزن، قلمي نسخه .

له دیارلسو نه زیات او د پښتو ځانګړي توري له دیارلسو نه کم دي.

د خیر البیان د نسخې په ځینو څوارلسو پاڼو کې په مجموعي توګه عام توري چې: (ا، ب، پ، ت، ټ، ج، چ، څ، خ، د، ډ (د دال لاندې ټکی چې د اوسنۍ «ځ» غږ یې ښود)، ذ، ډ (د دال په منځ کې ټکی چې د اوسني «ډ» غږ یې ښود)، ر، ړ، ز، ژ (چې د اوسنۍ ژې (ږ) غږ یې ورکاوه) ڛ (سین ته یې دلاندې درې ټکي ورکړي) ش، ښ، ص، ض، ط، ظ، ع، غ، ف، ق، ک، ګ (د کاف سرته یې کږه ورکړې او بل توری یې هم «ګ» لیکلی چې د توپیر دلیل یې نښته) ل، م، ن، ڼ، و، ه، لا، ی» دي راغلي او د پښتو د خاصو غږونو توري یې د «چپ ګړ» په کښ ون دوولس توري دي او که هغه مکرر نا پېژندل شوي ګڼو، چې توپیر یې نه ښکاري پکې وشمېرو، نو بیا د دولت له خوا یاد شوي دیارلس حرفونه پوره کېدای شي. (۱)

---

(۱): وګورئ: خیر البیان د عکسي چاپ لومړني مخونه، ۱۳۵۳ هـ ش.
داسې ښکاري چې د خیر البیان دوهم «ک»، د اورمړي ژبې د یو ځانګړي غږ (صوت) له پاره وضع شوی چې په دې حساب د دولت دیارلس حرفونه یادول په ځای دي. (د تفصیل له پاره وګورئ: زنځیرګه د خوشال بابا، د لیکونکي تحقیق، پښتو اکیډیمي، پېښور، ۱۹۸۵ع.

د پښتو د ځانګړو غزونو دا پوول تورې په ټولو روښاني لیکنو کې راغلي او کومې قلمي روښاني نسخې چې لاس ته راغلي لکه خیرالبیان، دارزاني، دولت، میرزاخان او نورو دیوانونه او نور روښاني نسخه چې د اروا ښاد دوست محمد برېښ له کتابتون نه تر لاسه شوې، ټول په همدې لیک دود دي.

۲- صراط التوحید:

صراط التوحید د بایزید روښان بل اثر دی چې په ۹۷۸ هـ ق کال یې په عربي او فارسي لیکلی او د خلیفه دولت په لاس یې اکبر بادشاه ته لیږلی و، څو دی د خپلو مریدانو په حلقه کې شامل کړي، اکبر د دې کتاب په لیدو او لوستلو خوښ شوی و (۱)

د دې کتاب یوه نسخه د پېښور د عجایب کور مهتمم ښاغلي عبدالشکور د پېښور د بالاماڼۍ د فضل صمداني له کتابتون څخه تر لاسه کړې او په ۱۹۵۲ ع کال یې په ۱۱۶ مخونو کې خپره کړې ده.

---

(۱) حالنامه: خیرالبیان، د مولانا قاسمي سریزه، ۴۸ مخ. د پښتو ادبیاتو تاریخ (دوهم ټوک) د استاد حبیبي، ۲۶۴ مخ. ورکه خزانه (دوهم ټوک) د هېبش خلیل، ۱۹ مخ. روښانیان د مغولو تاریکیان، د عبدالاکبر خان اکبر، ۹۴ مخ.

څرنګه چې دکتاب لومړی اته مخونه نشته ، نوڅرګنده نه ده چې په دې کتاب کې اکبر پادشاه ته خطاب شوی او که نه ؟ او که شوی په څه ډول ؟ دا پوښتنه هغه وخت حل کېدی شي چې د دې کتاب کومه بله نسخه ترلاسه شي .

دکتاب په لومړيو پنځه دېرش مخونو کې يې خپلې څوندپيښې په فارسي ليکلی او په پاتې کتاب کې يې يوه موضوع هم په عربي او هم په فارسي راوړې ده ، دځان پېژندګلوي نه وروسته پاچايانو ته درې لارښوونې ليکي ، وروسته په لومړي باب کې دشريعت ، په دوهم باب کې دطريقت ، په درېيم باب کې د حقيقت ، په څلورم باب کې د معرفت او په پنځم باب کې د سکونت خبرې کوي .

استاد حبيبي د صراط التوحيد عربي او فارسي دواړه کمزورې ګڼي او وايي چې ده کوښښ کوی چې خپل مقاصد په آياتو ، احاديثو او عربي مقولو ثابت کړي ، مګر هغه احاديث چې ده په دې رساله کې رانقلوي اکثر يې د علم او فن له مخې صحيح او ثقه احاديث نه دي او ډېر لږ منقولات يې سم خبرې دي (۱) .

---

(۱) : د پښتو ادبياتو تاريخ ، دوهم ټوک ، ۲۶۴ - ۲۶۵ مخونه .

۳- مقصود المؤمنین:

مقصود المؤمنین د بایزید روښان بل اثر دی چې په عربي ژبه لیکلی او کومه نسخه چې یې دا ورو استاد ډاکتر محمد شفیع خوښکي لاهوري سره وه په هغې کې ترکښو لاندې فارسي ژباړه هم شته، بله نسخه یې د حیدر آباد دکن په آصفیه کتابتون کې خوندي ده، او بله نیمګړې نسخه یې په غزني کې - تر لاسه شوه چې ځای پر ځای تر کرښو لاندې په فارسي ترجمې بر سېره پښتو ترجمه هم لري. د دې اثر انتقادي متن ډاکتر میر ولي مسعود له مفصلې عربي مقدمې او تشریحاتو سره له اسلام آباد څخه خپور کړی دی. دا اثر بایزید روښان د روښاني ردې او مسلک په برخه کې د خپل مشر زوی شیخ عمر، په غوښتنه لیکلی چې ځای په ځای یې د «ولدي العزیز» په نوم خطاب ور ته کړی دی. دا نسخه په ۱۲۲۴ هق کال د وهمې خور په خوږ نسمد نښته خطاطي شوې او د آصفیه د کتابتون نسخه له دې نسخې نه دوه کاله وروسته کښل شوې ده (۱)

دا کتاب ټول یوویشت[۲۱] بابونه لري چې سر لیکونه یې:

(۱) وعظ او نصیحت (۲) عقل، (۳) ایمان (۴) خوف (۵) رجا —

---

(۱) پښتو (د پښتو اکیډیمۍ مجله) دوهم کال، څلورمه ګڼه، د مرحوم ډاکتر شفیع لاهوري مقاله د قاسمي ژباړه.

(۶) نفس ، (۷) شیطان ، (۸) قلب ، (۹) روح ، (۱۰) دنیا، (۱۱) آخرت (۱۲) توکل، (۱۳) اوقناعت توبه، (۱۴) اوله نه تر (۲۱) باب پورې اته مقامات دی (۱)

د دې کتاب د لاهور خطي نسخه (۹۵) پاڼې لري ، لیکلې نستعلیق دی ، عربي متن يې په توره سیاهي او فارسي ژباړه يې په سره رنګ لیکل شوې ده . (۲)

٤- فخر الطالبین :

فخر الطالبین د بایزید روښان یو بل اثر دی چې د وخت پاچاهانو او حاکمانو ته يې د خپل تبلیغ او تلقین د نورو لیکنو او رسالو په لړ کې د خپل خلیفه، یوسف په لاس د هغې وخت د بدخشان حاکم میرزا سلیمان ته استولې دی.

د دې اثر یادونه په ، حالنامه « کې شوې خو نسخې يې په لاس کې نشته او نه څرګنده ده ، چې دا کتاب په کومه ژبه و (۳) .

---

(۱) خیر البیان، سریزه ، ۴۹ مخ . د پښتو ادبیاتو تاریخ ، ۳۰۱ مخ .

(۲) د پښتو ادبیاتو تاریخ ، دوهم ټوک ، ۳۰۰ مخ .

(۳) ، پښتو مجله، د ډاکتر شفیع مقاله ، د خیر البیان سریزه، ۴۹ مخ ، د پښتو ادبیاتو تاریخ ، ۳۰۱ مخ .

۵ - خیر البیان :

د بایزید روښان د ډېر مهم او ډېر مشهور کتاب خیرالبیان دی او همدا کتاب و چې د اخوند درویزه په سترګو کې اغزی و، او ده یې لیکلي یې وو:

«... چون مردم را بخود معتقد میساخت آنزمان ایشان راخلوت میفرموده و ذکر میداده ....»(۱)

او بیا بل ځای لیکي:

«و این ملحد کتابی را تصنیف کرده و خیرالبیان نامید....»(۲)

او چې په دې یې هم خوله سړې نه وه بیا لیکي:

«وایضاً این ... کتابی را تصنیف کرده، بعضی کلمات او را بزبان عربی بلا ادراك ترکیب و ترتیب جمع آورده و بعضی را بزبان فارسی و بعضی رابزبان افغانی و بعضی را بزبان هندی اما هرکدام ازین کلمات ناموزون و ناموافق افتاده ....»(۳).

په دې یې هم د زړه تاو نه کمېږي او پسې لیکی:

«.... و آنرا خیرالبیان نام برده وچون مملو از ... و مشحون از افترا و فساد بوده، فقیر آنرا شرالبیان نامید-

(۱)، (۲): مخزن، قلمی نسخه

(۳): تذکره الابرار والاشرار، ۱۴۸ مخ.

واګر ... البیان نامند هم مناسب است (۱).

د خیرالبیان نسخې ورکې وې، یوه نسخه یې چې د یو ځل پیداکېدو نه وروسته بېرته ورکه شوې وه، د لوېدیځ المان د ټیوبنګن په یوه کتابتون کې وموندل شوه او اوس هلته ساتل کیږي، خیرالبیان د دې نسخې د عکس له مخې په ۱۹۶۷ ع د پښتو ټولنې پښتو اکېډمۍ استناخ او خپور کړ، او عکسي نسخه یې د بایزید روښان د مړینې د څلورسومې کلیزې د نړیوال سمینار په ویاړ زموږ لاسونو ته راورسېدله، او دریم ځل یې د کاتب الحروف په سریزه په ۱۹۸۵ ع کال کې ښاغلي قاسم بنوي د پښتو ادبي مرکز سرای نورنګ له اړخه ترسره کړی دی.

د دې کتاب زیات اهمیت په دې کې دی چې دا د پښتو لومړنی بشپړ نثري کتاب دی چې موږ ته راپاتې شوی دی او د ژبې او ادب له پلوه خورا ارزښت لري.

دا اثر په مسجع نثر لیکل شوی، چې دا نثر د عربي او بیا د فارسي له لارې پښتو ته هم راغلی، او په پښتو کې یې لومړنی موسس بایزید روښان دی او په دې ډول نثر لیکل شوی لومړنی کتاب هم دا خیرالبیان دی، د دې ډول نثر اغېزه دومره زیاته وه چې حتی د روښانیانو مخالفینو هم ځان مجبوره کاوه چې په دې ډول نثر لیکنې وکړي او خصوصاً د اخوند درویزه -

(۱) خیرالبیان، د پښتو پښتو اکېډمۍ، ۱۳۰ مخ.

مخزن دخیرالبیان تر سماسم اغیز لاندې لیکل شوی دی.

په خیله بایزید د دغه سبک د خوښولو سبب یوالهامي غږ بولي چي ورته ویل شوه:

«او بایزیده! وکښه خیرالبیان - په هسې الحان، چې یې بهلوست سورة الرحمان»[1]. او په همدې تو سن یې دکتاب ترپایه پوری د سورة الرحمان «آن، آم» سجعه ساتلی ده او دغه هادی ویلي دي رحمت دخدای په دغه دا کلام «عبارت یې د «فبای الاء ربکما تکذبن» پهاندول په خپل کتاب کې ځای په ځای راوړی دی.

دخیرالبیان ټول مطالب دیني اومذهبي دي او په ایتونو اوحدیثونو متکي، او په دې اثر کې تصوف هم له روښاني نظره چې اته مقامات لري، څېړل شوي دی.

دکتاب ټول مطالب تر یوسل او دیارلسو (۱۱۳) لویو او وړو سرلیکونو لاندې راغلي دي. دکتاب د قلمي نسخي ټول پاڼې (۱٦۷) دي چې (۳۳۴) مخه کیږي، لیک یې خاص ډول نستعلیق دی، په هرمخ کې یې یوولس کرښې راغلي او دهرمخ دلیکنې سور (۷ ½) او اوږده (۱۳ ½) سانتي متره دي[2].

---

(۱) خیرالبیان،

(۲) ددې کتاب دبشپړې پېژندګلوۍ له پاره وګورئ: داستاد حبیبي دپښتو ادبیاتو تاریخ، دخیرالبیان دپښتو چاپ سریزه، او دکابل عکسي چاپ متن او سریزې.

د «دبستان مذاهب» مؤلف او اخوند درويزه د خیرالبیان په باب لیکلي چې داکتاب بایزید په څلورو ژبو: پښتو، فارسي، عربي او هندي لیکلی خو په یاده شوې نسخه کې یې یوازې څو مخونه څلورو ژبو وو او نور کتاب هغه شکل نه درلود لکه یاد شوی چې دی، خوله نیکه مرغه په ۱۳۶۲ ش/ ۱۹۸۳ع کال د پښتو ځوان محقق ښاغلی زلمی هیوادمل هندوستان ته ولاړ او هلته یې د هند د سالارجنګ په موزیم کې د خیرالبیان یوه بشپړه نسخه وموندله چې سرتر پایه په څلورو عربي، فارسي، پښتو او هندي ژبو لیکل شوی او دحجم له پلوه هم د لومړۍ نسخې دریچنده ده.

دا نسخه (۴۴۸) پاڼې لري چې هر مخ یې (۱۷) کرښې لري او میرزا احمد روښاني په ۱۰۷۹ هق کال خطاطي کړې ده. د دې نسخې په خپرېدلو سره به چې، د ښاغلي زلمي هیوادمل تر کار لاندې ده، د خیرالبیان په باب نوې خبرې او انکشافات وشي (۲).

۶- حالنامه:

حالنامه هم د بایزید روښان مشهور کتاب دی، چې بیا وروسته د دهٔ د یوه مرید علي محمد مخلص په وسیله بشپړه شوې ده.

---

(۱) د هند د کتابخانو پښتو خطي نسخې، زلمی هیوادمل، ۹۰- ۱۰۰ مخونه.

د دې کتاب په اوله برخه کې د بایزید د ژوند تفصیلي حالات راغلي او په نورو برخو کې یې د ده د اولادې او مریدانو حالات لیکل شوي دي.

د دې کتاب یوه نسخه د علیګړه په ختیځ کتابتون کې په (۳۷۰/۹۲۰) نومره خوندي ده، او (۵۲۶) مخونه لري، له دې نسخې نه د پنجاب یونیورسټي د کتابتون له پاره هم یوه نسخه نقل شوې ده (۱). او د پښتو اکیډمۍ پېښور په کتابتون کې یې هم یو نقل شته (۲).

په دې اثر کې لویه نیمګړتیا دا ده چې د پښتو کلونو پر کمرکې نبو دل شوي بلکه د نشت په شمېر دي، پښتې هم پرله پسې نه دي، د حالاتو په منځ کې منظوم کلام شروع شي، یوه خبره پر بره دي بلې ته وړاندې (۳). همدا راز په دې اثر کې دا هم یو لوی کمی دی چې د هغو جنګونو تفصیلات نه لري چې ده د خپل ژوند په وروستیو د ورنیمو کلونو کې له مغلیانو سره کړي وو (۴).

---

(۱) د پښتو ادبیاتو تاریخ، ۲۹۸ مخ، پښتو مجله، ۲ کال، ۴ ګڼه، د محمد شفیع د مقالې پښتو ژباړه، روښانیان د مغلو تاریکیانو (شیخ) ورکه خزانه، د هم توک، ۲۰ مخ، د خیرالبیان سریزه، ۴۶-۴۷ مخونه.

(۲) د پښتو اکیډمۍ د مخطوطاتو فهرست (قلمي) د کاتب الحروف ترتیب او تالیف.

(۳) روښانیان، ۹۵ مخ. پښتو مجله، ۲ کال، ۴ ګڼه، د دکتور محمد شفیع مقاله.

(۴) پښتو مجله، ۲ کال، ۴ ګڼه.

۷- د روښانیو نوموړکي تألیف:

دکابل دخطي نسخو په کتابتون کې استاد حبیبي یوه مجموعه موندلې چې په دې مجموعه کې یوه رساله یقیناً دبایزید روښان تألیف ده او دده یوه مرید چې همدان نومېږي په (۱۰۴۳هق) کال کښلې ده.

دا رساله د رسالهٔ غوثیه له نیمګړې نسخې نه وروسته په نیمګړي ډول شروع شوې او یو ځای په واضح ټکو پکې لیکل شوي دي:

,, قال بایزید مسکین: مع الساکن ذکرالله فضیلة و ذکرالله فریضة لایذکر للانسان شیی بغیر معرفت الاسمه وچون ترا از خدای پرسند، چه جواب میدهی وچه جواب میګوئی؟ آن روز دروغ ګفتن بکار نیاید و به دروغ نګذری و نجاة نیابی که خدای تعالی به دروغ ګویان لعنت ګفته است کما قال فنجعل لعنة الله علی الکاذبین ...،،.

دا ښه هم ثابته ده چې د روښان د ځینو نورو آثارو غوندې به عربي او فارسي دی او د لیکوالې بڼه یې هم دده نورو آثارو ته ورته ده او چې په صراحت سره د بایزید مسکین نوم اخلي دا هم د خیرالبیان، صراط التوحید او مقصودالمؤمنین سره سم دی او بل دلیل دا دی چې دا رساله دا سې ختمېږي:

«قال بایزید مسکین ابن عبدالله: راحت روح کان وصف الله وعذابه صفة البشریة، فکل راحة یهلك عن الانسان بخیر وصف الرحمن.

این رساله مختصر کردم تمام عاملانش امن یابد جاویدان تمت تمام شد، کار من نظام شد، امیدوار است بالطف باری، همدان ابن شیخ نعمت (۱) مرید میاروښان انصاری تحریر فی تاریخ ۱۰۴۳ ق (۲)،(۳)

د دې صراحت او نورو دلیلونو له مخې استاد داشر دبایزید روښان یو بل ورك اثر کڼي چې د دوی په لاس راپیدا شوی او د بایزید روښان د آثارو علاقمندان ورسره اشنا کیږي، خو نوم یې نه دی ښکاره چې دا د ده کومه رساله ده؟

۸- مکتوبات:

ډاکتر جهانګیر په اورینټل کالج مګزین کې په خپله مقاله کې د روښان له لیکنو څخه د ده «مکتوبات» هم یاد کړي دي خو ښکاره نه ده چې دا د ده د نورو لیکونو مجموعه ده.

---

(۱) اصل: نیعمت. (۲) اصل: (۱۴۳) خود همدان په هغه مهر کې چې په همدی مجموعه لګول شوی د اسنه ۱۰۴۳ ده او دا مجموعه د همدی سره په لاس د خیرالبیان اتلس کاله پخوا لیکله شوې ده.

(۳) حبیبي، استاد عبدالحی، د خیرالبیان د عکسی نسخې سریزه.

او که مطلب ئې بې حالنامه وي (۱).

د تاریخونو له دې لیکو څخه چې بایزید روښان د شاوخوا حکمرانانو د دربارونو او دعلماؤ مدرسو ته دخپل مسلک په باب د استاځیو په لاس لیکونه استولي دا خبره تائیدېږي چې دده مکتوبونه دې هم را ټول شوي وي او خصوصًا دا چې ده دکابل حاکم ته د روښانیانو د وژلو له کبله یو لیکلی پروتست استولی دی (۲) دا خبره لا سنه ټینګوي.

۹- واجید دی شلوك:

دخیر البیان مصحح او محشی ښاغلی قاسمی لیکي چې «واجید دی شلوك» دپنجابی یو منظوم کتاب دی چې «اونکارنا تهه» ترتیب کړی، دځینې خلکو دا خیال دی چې ددې لیکو نکی هم دغه بایزید دی (۳).

ډاکتر محمد شفیع بیا وایئ چې په تذکرة الابرار کې لیکل شوي دي چې د بایزید دجوګیانو سره هم ښه تعلق و، خو په حالنامه

(۱) قاسمی، عبد القدوس، دخیر البیان سریزه، ۴۰ مخ.

(۲) په پښتو مجله کې د ډاکتر محمد شفیع مقاله،

(۳) دخیر البیان سریزه، ۵۰ مخ.

کې په دې باب کوم واضح شهادت نشته، خو که بایزید هم هغه واجید وي چې شلوک یې نظم کړی (لکه د جالندر د انصاریانو خیال دی) نو دا معلومېږي چې بایزید دعوای هند روایاتو کافي علم لرلی او د حالنامې د مرتب ځینې اشعار به یقیناً د هغه اش په بناء لیکلی شوي وي چې د شلوک اغېزه پرې شوې وه (۱).

د بایزید روښان د لیکنو په لړ کې دا اثر د «وجید ادی شلوک» په نامه «د پښتو ژبې د زده کړې لارې» نومې کتاب هم یاد کړی دی (۲).

استاد حبیبي له دې کبله چې د دې اثر او د مکتوباتو پته نشته دا دواړه لیکنې د بایزید روښان په آثارو کې نه شمېري (۳).

۱۰- د روښان شعرونه:

تر اوسه د بایزید پښتو شعرونه په لاس کې نه وو. خو د ځینو لیکنو له مخې دا اټکل کېده چې ده دې پښتو شعرونه هم ویلي وي.

لومړی به په کابل کې د روښان د بندي کیلو په باب د-

---

(۱) پښتو مجله، د ډاکتر شفیع مقاله.

(۲) قاضي فضل غفران او ګل افضل خان، «د پښتو ژبې د زده کړې لارې»، پښتو اکیډیمۍ، د پېښور یونیورسټي، ۱۹۷۱ع، ۱۲۲ مخ.

(۳) استاد حبیبي، د عکسي خیرالبیان سریزه.

پښتو ادبیاتو د تاریخ دا روایت چې د معارف له خوا یې لیکلی شوی دی داسې دی :

« میرزا محمد حکیم پیر روښان په سیاه چاه کې قیدی کړی و ، مګر پس له څو وخته چې یې وکتل دی هلته ژوندی دی او د پیر اشعار یې په دغه تور زندان کې و یلي وو ... »(۱)

اخوند درویزه سربېره پر دې چې د مخزن په پای کې د بایزید روښان د څلورو ژبو خیرالبیان یا د ونه کوي د مخزن په سر کې د ده د پښتو اشعارو په باب لیکي :

« و آن ... بزبان افغانی شعر میگفت ... و شعرهای لایعنی به افغانان مېنمود ... » (۲)

دا روایتونه ښیي چې بایزید روښان بشپړ شعرونه هم ویلي دي ، خو ځینې کسان د ده خیرالبیان شعرګڼي ، نو ځکه له دې خبرو نه مراد خیرالبیان بولي ، لیکن د حالنامې دا صراحت چې : « (بایزید) اول سړی و چې پښتو قصیدې ، غزلې ، رباعیات ، قطعې ، او مثنوي یې جوړې کړې ، چې د ده نه اول ځینې کسانو یو-یو یا دوه-دوه نظمونه ویلي وو او بس » (۳) په دې باب چې بایزید روښان بشپړ شعرونه

(۱): د پښتو ادبیاتو تاریخ ، د وهم ټوک ، ۲۷۲ مخ .

(۲): مخزن ، قلمي نسخه .

(۳) حالنامه : روښانیان د مغلو تاریکیان ، ۱۳۵ مخ . پښتو مجله ، ډاکتر شفیع مقاله .

ویلي او د شعرونو دیوان یې درلود ، د هیڅ ډول شک ځای نه پرېږدي .

همدارنګه د روښانیان په کتاب کې د بایزید یو فارسي شعر هم قید شوی دی چې ښکاري دا شعر هم له حالنامې نه اخیستل شوی وي (۱) که څه هم شعر یې کمزوری دی خو څرګندوي چې بایزید روښان دري شعرونه هم ویلي وو. خو اوس د فرحت المجتبی له ترلاسه کېدلو نه څرګنده شو چې بایزید شعرونه ویلي او لکه حالنامه چې وایي قصیدې یې انشاء کړي دي (۲).

۱۱- سرودونه :

د حالنامې د ښکنې له مخې بایزید روښان د پښتو موسیقی په برخه کې هم لوی خدمت کړی دی او هغه دا چې په پښتو موسیقی کې یې د سلوک او رزم سرودونه جوړ کړل او حالنامې دده له خوا دا شپږ جوړ کړي سرودونه یاد کړي : ناسري - (دهناسري) پنځه پردې، څلور پردې، (دریو پردیو) د جنګ آهنګ، د شهادت مقام . په بایزید باندې سرود له ورکوالی اغېزه کوله او چې سرود به ویل کېده نو دی به په وجد کې راغی (۳).

(۱) روښانیان د مغلو تاریکیان ، ۶۸ مخ.

(۲) فرحت المجتبی وروسته در پېژندل کېږي.

(۳) روښانیان د مغلو تاریکیان، ۱۳۵ مخ . پښتو مجله، دډاکټر شفیع مقاله.

د «روښانيان» مؤلف د دوهم امير حمزه لقب ورکړی دی (۱)
په هغه دې توګه مونږ هم د ده سره دونه دیوه ار خپښتانه
اثر په توګه یاد ولای او قید ولای شو.

۱۲- فرحت المجتبی :

دا د بایزید روښان یو منظوم اثر دی چې د ښاغلي زلمي
هیوادمل په زیار او هاند د علم نړۍ ته ور وپېژندل شو.
اروا ښاد دوست محمد بهیځ په کندهار کې د روښانیانو د
مکتب یوه نیمګړې نسخه درلوده چې په ۱۳۵۳ ش (۱۹۷۴ ع)
کال پښتو ټولنې ته یې را ... نیوه او د روښاني رسالې په نامه
یې خپره کړه، بیا په ننګرهار کې ښاغلي زلمي هیوادمل
د دې کتاب ته د نسخې بشپړه نسخه پیدا کړه چې هلته
لیکل شوي وو: «دا تصنیف د میاروښان دی» خو کله چې
دی هند ته لاړ، هلته یې د ډیلي په ملي موزیم کې د همدې
کتاب یوه بشپړه نسخه وموندله چې نوم یې «فرحت المجتبی»
دی او په دې اساس ثابته شوه چې دا اثر هم میاروښان
تالیف کړی دی. اثر سرتر پایه د قصیدې په بڼه، دلته یو
په سجع: «... ینه» ویل شوی او روښاني تصوف یې روښانه کړی (۲).

---

(۱) روښانیان، ۱۳۶ مخ.

(۲) خیر البیان، د حبیب الله رفیع سریزه، د قاسم بنوی چاپ، ۳۰ مخ.

(۹) خوړیان(۹):

استاد حبیبي لیکي چې راوړمتي دخپل پښتوکرامر په سریزه کې خیرالبیان د «خوړیان» په نامه یادکړی دی(۱)

خوسرالف کیرو د دې پټهانز په اړدو ترجمه کې په واضح ټکو لیکلي شوی چې دبایزید دوه مشهور آثار خیرالبیان او خوړیان دي (۲) اما په دې برخه کې یې کوم سند نه دی وړاندې کړی.

کله چې په دې باب له استاد حبیبي سره وغږېدم هغوی وویل چې په دې نامه که دبایزید کوم اثر وي، نو ښایي چې دا «خوړیان» د «خوږې پاڅې» اوسنۍ شکل وي،

زما اټکل دادی که پیر روښان «خوږې پاڅې» لري نو دا به هماغه «مکتوبات» وې چې وړاندې یاد شو، نوځکه ما «خوړیان» ته د بایزید دآثارو شمېره ورنه کړه او د سوالیې په نښه مې قیدکړ.

(۱): حبیبي، پوهاند عبدالحی، دپښتو ادبیاتو تاریخ، ۲۰۱ مخ

(۲): سراولف کیرو، پټهان، د سید محبوب علي اردو ترجمه، پښتو اکیډمي، ۱۹۶۷ع کال، ۲۸۱-۲۸۲ مخونه.

(۴)

روښان دوله ليکنې

تر دې ځايه موږ د بايزيد روښان هغه ليکنې او آثار ياد کړل چې پخپله زموږ په لاس کې وو او يا د تاريخي سندونو له مخې د ده ګڼل شوي دي، اوس به نو هغه ليکنې ياد دې کړو چې په ترلاسه شويو نسخو کې د ليکوال نوم نښته خو د اټکل له مخې يې د ده بللای شو:

۱۳/۱ - رسالهٔ غوثيه:

د استاد حبيبي له خوا د بايزيد روښان د يوه نومورکي اثر د راپيدا کېدلو په برخه کې موږ ويلي وو چې له دې اثر سره ځينې نورې رسالې هم په يوه پښتې کې ګنډلې شوې دي چې په هغو کې يوه هم رسالهٔ غوثيه ده، دا رساله د پای پاڼې نه لري نو ځکه يې مولف نه دی سپېدل شوی، خو استاد حبيبي

اشکل کوي چې د دې رسالې د لیکوالـه د ډول او مطالبو ادا، د پیر روښان آثارو ته ورته ده ، که موږ د دغې رسالې شباهت د روښان له نورو آثارو سره په مضامینو او ناوړه عربي انشا او ماتو ګوډو دري منظوماتو کې وګورو نو ضرور د افکر پیدا کېږي چې دغه رساله غوشیه به هم د بایزید تالیف وي (۱).

(۱) استاد حبیبي ، د عکسي خیر البیان سریزه ، ۳۳ - ۳٤ مخونه.

(۳)

د روښانِ پیروانو لیکنې

بایزید روښان د ډېر پیاوړي او ایماندار ملګري درلود چې ټول د سیاست په ډګر کې سربېره د ادب او عرفان په ډګر کې هم ګڼ ندي وو او اکثرو یې لکه ده غوندې پر دوو، درېو ... او ان څلورو ژبو لیکنې کولای شوې، چې دلته یې د لیکوالو ملګرو په لیکنو غږ بېږو:

«ارزاني» (۱):

د بایزید له تکړه ملګرو نه یو هم ارزاني دی چې لکه ده غوندې یې په څلورو ژبو کښنې کولای شوې او شعرونه یې ویل، سربېره پر هغو آثارو چې ده لیکلي، ځینې کسان ـ

وایي چې د خیرالبیان په لیکلو کې هم لاس لري (۱) او میا- روښان د پښتو لیک دود رساله دده په سپارښتنه لیکلې ده (۲) خو په خیرالبیان کې د اسې برخې نه لیدلې کېږي چې هغه دې له بایزید نه پرته بل چا لیکلې وي او خصوصاً د اچې خیرالبیان بایزید روښان په یوازې ځان لیکلی له هغه وصیت نه هم ښکاري چې حالنامې قید کړی او دده خپلو ملګرو ته د مړینې په وخت ویلې وو چې ما هرڅه په خیرالبیان کې لیکلي او زما لارښوونې د خیرالبیان په وسیله ښپړې شوې دي (۳) او هم د رسم الخط د رسالې په باب د اخبره سمه نه ده ځکه بایزید پخپله د دې تورو تا کل خدایي الهام بولي (۴).

دارزانی لیاقت او علمي قوت دومره زیات و چې حتی مخالفینو هم سترګې نه شوې پرې پټولای چې اخوند درویزه هم دده فصاحت او تېز فهمي منلې ده (۵).

ارزانی په تمام سربن، زمند، خوښکی او د قصور او سپېدونکی و، د پلار نوم یې برهان و (۶) او دوه نور-

---

(۱): تذکرة الابرار ، ۱۴۹ مخ . د روښانیان ۹۳ مخ او نور.

(۲): ورکه خزانه ، د وهم ټوك ، ۲۰ مخ او داسې نور.

(۳): پښتو (مجله) ۲ کال ، ٤ ګڼه د ډاکتر محمد شفیع مقاله .

(٤): وګورئ د خیرالبیان د سرخور لس مخ نه. (۵) تذکرة الابرار والاشرار، ۱۴۹ مخ.

(٦): دا مطلب دده پخپل دیوان کې راغلی دی.

ادیبان ملا علی او ملا عمر چې دوی هم د پیر روښان پیروان وو دده وررونه وو (۱). عبدالحلیم اثر بې له دې چې سند وښيي دده نوم محمد عزیز ارزاني لیکلی (۲)؛ د ارزاني ژوند دده د خپلې وینا له مخې تر یوزر او لسم (۱۰۱۰) لیږدیز (هـ ق) کال پورې یقیني دی:

داغزل په تاریخ ښکلی په حساب د دوست "دغوی"

"غین" "زر" "دال" "یې" څلورې په شپږ یا د حساب د "ووه" دي (۳)

دده هم لکه د پیر روښان غوندې ډېر آثار لیکلي چې تراوسه یې دا لیکنې تر لاسه شوي او یا په آثارو کې یاد شوي دي:

۱/۱٤ - دارزاني پښتو دیوان:

ارزاني په پښتو کې یو لوی دیوان کښلی دی چې تر ټولو بشپړه نسخه یې استاد حبیبي لیدلې ده، د استاد حبیبي د یادښت

(۱) د پښتو ادبیاتو تاریخ، ۲۸۲ مخ.

(۲) روحاني رابطه او روحاني تړون، ۵۳۵ - ۵۳۷ مخونه. ښایي د اشتباه ښاغلي اثر ته د ارزاني له دې شعر نه ورپېښه شوې وي: دی په خویشکو کې عزیز دوالد نوم یې برهان دی

خو دلته له عزیز نه په هیڅ ډول د ده مقصد نه راوځي، چې دا دې د ده نوم وي، بلکه د شعر نه د دوی معناوې اخیستل کېږي، یا دا چې د دوی کورنۍ په خویشکو کې عزیزي یا عزیزخیل دي او یا یې مطلب دا دی چې د دوی کورنۍ په خویشکو کې یوه درنه او معززه کورنۍ ده.

(۳): د ارزاني دیوان، ۸۸ مخ، د بېنوا د کتابتون لاس کښلې نسخه.

له مخې د دې نسخې او یا پاڼې غزلې د رلو دې چې (۱۴۰) مخه کېدلې،
(۱۴۰) پاڼې تخلوینې وې چې د وه سوه اتیا مخه کېدلې، په هر
مخ کې یې پنځلس کرښې وې، چې په دې شمېر یې نږدې ل بیتونه
شپږ زره کېږي. استاد حبیبي د انسخه د پېښور په بالاماڼۍ کې
د سید فضل صمدانی په کتابتون کې لیدلې وه (۱). د ده د دیوان
یوه بله نسخه د برټش موزیم د پښتو په قلمي نسخو کې په
(۴۴۹۶) نومره خوندي ده (۲). ښاغلی رښتین دا نسخه دارزانی
په خپل قلم کښلي (۳) خو د برټش موزیم په فهرست کې دا ګټلې
نشته، د دې دیوان د یوې نسخې نقل د بېنوا په کتابتون
کې هم شته (۴)، د دې دیوان یوه نسخه د پېښور د موزیم
په کتابخانه کې هم وه (۵)، د پېښور د پښتو اکیډمۍ په کتابتون
او د محمد نواز خټک سره یې هم د دیوان نسخې شته (۶) او هم
دارزاني د پرش غزلې ښاغلی همیش خلیل د ورکې خزانې په لومړي
ټوک کې خپرې کړې دي (۷).

(۱) د استاد حبیبي قلمي یاد ښت. (۲) د برټش موزیم د پښتو نسخو کټلاګ، ۵۹ مخ، ۱۹۶۵ کال
(۳) وګورئ: هېواد، ۱۹ کال، ۱۱۶ ګڼه، ۱۳۴۶ کال د زمری ۲۴، د ښاغلي رښتین د پښتو د خطي نسخو فهرست
(۴) په دې لیکنه کې له همدې نسخې نه استفاده شوې ده. (۵) پښتو مجله لومړی کال، ۴ ګڼه د مولانا
عبدالقدوس قاسمي مقاله، د بایزید روښان مذهبي افکار (۶) ورکه خزانه، لومړی ټوک ۲۹۱-۲۹۲ مخونه.
محمد نواز خټک د ارزاني دیوان قلمي نسخه ترڅېړلې مرینې یوه اوونۍ وړاندې د پېښور د پښتو اکیډمۍ
ته له خپلو شمېر نورو آثارو سره وبخښله.

(۷): ورکه خزانه، ۱۸۲ - ۲۰۸ مخونه.

د ارزاني د دیوان ټول شعرونه د تصوف او سلوک په باب دي او د وحدت الوجود د رانه یحثونه یې په خوږه ژبه پکې رانغښتي او د کامل پیر د موندنې سپارښتنه یې پکې کړې ده.

دی پخپله هم د خپل دیوان په باب وایي:

د فقیر پښتو دیوان دی — دا دیوان حقاني خوان دی (۱)

بیا په حمدیه بولله کې وایي:

دی ریخته په څلور ژبو — دی بیان په څو الوان دی (۲)

او ورپسې د خپل دیوان محتویات پخپله پخپل شعر کې یادوي سره له دې چې ښاغلی همیش خلیل په ورکه خزانه (۳) او استاد حبیبي د پښتو ادبیاتو په تاریخ (۴) کې د ارزاني دا شعر د بایزید روښان او خیرالبیان په باب ګڼلي او وایي چې ارزاني خیرالبیان ته دیوان ویلي دی، خو د ده د دیوان له ژورې کتنې څخه دېره ښه څرګندېږي چې فقیر ده ځان ته ویلي نه بایزید روښان ته او پر دې سربېره ټولو روښاني شاعرانو له ځان سره د فقیر کلمه راوړې او بایزید روښان ته «مسکین» وایي نه «فقیر».

د فقیر دیوان پښتو دی — د سعدي دی له شیرازه

---

(۱): د ارزاني دیوان، قلمي نسخه، ٦٥ مخ.

(۲): 〃 〃 〃 〃 ٦٩ مخ.

(۳): وګورئ: ورکه خزانه، لومړی ټوک، ۲۹۰ - ۲۹۱ مخونه.

(٤): وګورئ: د پښتو ادبیاتو تاریخ، دوهم ټوک، ۳۰۲ مخ.

دی خپله وینا منطق الطیر هم بولي او د لوی کلام (قرآن)
پښتو تفسیر یې هم بللی دی:

دغه شعر دی لوستلی پر خپل من منطق الطیر (۱)

* * *

دی د لوی کلام کلام دی په پښتو کښلی تفسیر دی (۲)

۱۵/۲ - دارزاني بې نومه مجموعه:

دارزاني پښتو دیوان د په لاس کې نسخې له مخې په ۱۰۶ مخ
کې ختمېږي او په یوه رباعي کې وایي:

دا دیوان دلته تمام دی کل د دین په اهتمام دی
چې د دین پښتو کلام دی دی بیان له حق اسلام دی

بیا له «بسم الله الرحمن الرحیم» نه وروسته یوه بله مجموعه
پیلېږي چې تر بېلو بېلو سرلیکونو لاندې یې په پښتو
څلوریزو مطالب نظم کړي دی. تر اوسه په پښتو کې لومړی (ارزاني)
شاعر دی چې په څلوریزو کې یې سره موښتي او اوږده مطالب
راوړي دي. د دې مجموعې سرلیکونه: «حمد، نعت، ادب، مېوه-
داره ونه (خیر رسول) د حسین منصور وصف، دژوند او-

---

(۱): د ارزاني دیوان (قلمي نسخه) ۸۷ مخ

(۲) 〃 〃 〃 〃 〃 〃

او مهمه کېدلو بیان ، نصیحت ، اخلاص بیان ، طمع ، د پنځ بنا ی مسلمانی بیان ، د شریعت بیان او له دې و روسته یې د روښانی تصوف اته پوړی څېړلی ، د الله تعالی پاک نوم یادول ، د فلک د گردش بیان ، د مرگ بیان » او نور دی . د امجموعه د دېوان له ۱۰۶ مخ نه وروسته چې د دېوان ختم شوی شروع کېږی او بیا تر ۳۱۸ مخ پورې رسېدلی ، خو بیا هم تر سره شوې نه ده او نوره نسخه نیمگړې ده ، له دې نه ښکاری چې دا ارزانی دا مجموعه چې د روښاني لارې مهم مطالب یې پکې ویلی ، د ده د دېوان نه زیاته او لویه وه .

۱۶/۳ - د حضرت رسول خوب :

د حضرت رسول خوب دارزاني بله لیکنه ده چې دیوې یې قلمي مجموعې په اوومه برخه کې په ځانگړې توگه خوندي شوې ده(۱).

په دې نسخه کې په ۲۳ بېلو بېلو برخو کې د پښتو د پخوانیو وینا والو وینا وې راغلي دي او د کلتور او اطلاعاتو وزارت په خطي کتابتون کې ساتله کېږي(۲).

---

(۱) وگورئ : د پښتو پخوانۍ تذکرې ، حبیب الله رفیع ، د تاریخ او ادب ټولنې خپرونه ، ٦٤ مخ .

(۲) د نیاتې پېژندگلوی لپاره وگورئ : کتاب مجله ، لومړی کال ، لومړۍ گڼه (د ۱۳۵۲ کال وری - غبرگولی) د پښتو یوه نوموړې مجموعه » د لیکوال مقاله .

په دې رساله کې ارزانی د حضرت محمد (ص) یو خوب تشریح کړی دی:

داکیسه په دې څلوریزه پیل شوی:

(واوره) ای د آدم زویه　　ورځ به د رښتیو لویه
که هغه خواري وویني　　تا به بیل کانديله زویه

* * *

او د پای څلوریزه یې داده:

ارزاني ولې نه ژاړې　　خپل مقصود ولې نه غواړې
هوی ستا د عمر شپې　　څوك ولاړې دی څوك ولاړې

همدا کیسه د عبدالغني کاسي په جونګ کې د " فقیر سلیمان "
په نامه راغلې ده[1] (د الفاظو په لږ تغیر) خو له سبک، جوړښت او څلوریزو یې توب
ښه یې څرګندېږي چې ویونکی به یې ارزاني وي.

۴/۱۷ - دارزاني نثر

د ارزاني د نثر هم یوه کوچنۍ رساله شته چې د دوه له بشپړ
دیوان سره یوځای وه او استاد حبیبي خوښونې تر لاسه کړې دی (۲).

---

(۱) دا جونګ د بیانات افغانی په نامه په ۱۱۴۲ هـ ق کال په ملتان کې د عبدالغني
کاسي په قلم کښل شوی او خطي نسخه یې د لیکوونکي په کتابتون کې خوندي ده.
د زیاتې پېژندګلوۍ له پاره وګورئ: ادبي ستوري د لیکوونکي تالیف، ۱۳۵۲ - پښتو ټولنه.

(۲) دا یاد د پښتو ټولنه اړوا ښاد استاد حبیبي ماته راسپارلی و.

په دې نثر کې هم لومړي ديني مسايل او د اسلام پنځه بناوې ـ بيان شوي دي ، بيايې د روښانې تصوف اته مقامات پکې څېړلي، وروسته يې روح څېړلی لکه : روح جاري، روح مقيم ، روح امين روح قدسي او په دې پسې يې نور مسايل راوړي دي .

داړنأثر د بايزيد روښان په نسبت ډېر روان، خوږ له وينگ سره سم او سجع ډېره کمه پکې ده .

د دې نثر يوه کوچنۍ ټوټه به د نمونې په توگه ولولو:

«تره ذکر دې وکه ـ دسړي اندامونه خدای کړي دي، دهر اندام بخره شته ، سترگې خدای کتو لره کړي دي ، او خله (خوله) خدای خبرو لره کړې ده ، او پوزه خدای دم لره کړيدا ، اوغوږ خدای اورېدو لره کړيدی اوپښې خدای يانه لره کړيدي او زړه په خدای يادلره کړيدی چې هيڅ دم دخدای له ياده مه يې تش نشاسه او مه يې وباسه» .

۱۸/۵ ـ چهار رما (؟):

اخوند درويزه په تذکرة الابرار کې ده يوکتاب د ـ «چهار رما» په نامه هم يادوي(۱) چې استاد حبيبي په پښتانه شعرا کې هم دانوم راخيستی (۲) خوپوهاند رښتين د پښتو ادب تاريخ ـ

---

(۱) : تذکرة الا برار والاشرار ، ۱۴۹ مخ.

(۲) : پښتانه شعراء لومړی ټوک ، ۲۴ مخ.

کې دا نوم بې له کوم سنده «چار رساله - چار ژبان» سره د لی (۱)، د ادبیاتو د تاریخ په کتاب کې یې بیا دا نوم د راورټي په حواله «چهار رساله» کښلی دی (۲).

څرنګه چې د دې کتاب نسخې په لاس کې نشته نو نشي ویل کېدای چې اصلي نوم به یې څه وي، البته کېدای شي چې اخوند درویزه دا کتاب لیدلی وي نو ځکه یې «چهار رما» بللی دی.

۱۹-۲۰-۲۱/۶-۲۱-۸۷ - دارزانی عربي، فارسي او هندي شعرونه

اخوند درویزه لیکي:

«ارزانی چون تېز فهم و فصیح زبان بود، در انواع ضلالت و بدعت شعر افغانی، فارسی و هندی و عربی بیان کرده» (۳).

ارزانی پخپله هم وایي:

دی ریخته په څلور ژبو   دی بیان په څوالوان دی (۴)

* * *

یا:
هر غزل مې د دل تار دی   چې او یدلی داچو تار دی
په څلور ژبو او بدلی   دارزاني افغان کښتار دی (۵)

---

(۱): د پښتو ادب تاریخ، ۳۷ مخ.

(۲): د پښتو ادبیاتو تاریخ، صدیق الله رښتین، د ادبیاتو پوهنځي د څلورم ټولګي له پاره، د پوهنتون ګستنري چاپ، د ارزاني برخه.

(۳): تذکرة الابرار والاشرار، ۱۴۹ مخ.

(۴): دارزاني دیوان، ۶۶ مخ.

(۵): دارزاني په قلمي دیوان پورې نښتي مجموعه.

حافظ عبدالقدوس قاسمي ليکي :

« ده په فارسي ، هندي او پښتو درې ژبو کې شاعري کوله او په هره ژبه کې يې يو يو ديوان لرلو ، د ده فارسي او هندي اشعار لا ورک دي (۱) .

ښاغلی همېش ليکي :

« ارزاني د خپل دور يو فصيح او بليغ شاعر و چې د پښتو نه يې علاوه په فارسي ، عربي او هندي کې هم اشعار ويلي دي ، بلکه په دغه درې واړه ژبو کې يې لکه د پښتو ديوانونه ترتيب کړي دي » (۲) .

دا ټول پخواني او اوسني روايات څرګندوي چې ده هم لکه خپل پير ميا روښان غوندې په څلورو ژبو وينا کړې ده خو له بده مرغه چې د عربي ، فارسي او هندي اشعار و يې لا تر اوسه نه دي تر لاسه شوي او دا ديوانونه يې ورک دي.

۹/۲۲ - دارزاني مګويات :

د روښانيانو ډېرې خبرې په رمز او اشاره دي او خصوصاً ارزاني هر ځای وايي چې زما خبره رمز او اشاره ده ، نو پوره خبره نشم کولای او له ډاره احتمال نشم ويلای :

---

(۱) : پښتو مجله ، لومړی کال ، څلورمه ګڼه (۱۹۵۹ ع).

(۲) ورکه خزانه ، لومړی ټوک ، ۳۹ مخ.

نو په دې اساس د ده په شعرونو کې داسې خبرې هم راغلې چې هغه باید هرچا ته ونشي، ځکه چې یې دا دیوان ترتیباوه نو دا مګویات شعرونه به یې ترې بېل کړي او له ځانه سره یې خوندي کړي دي، په دې برخه کې دی پخپله صراحت کوي :

دال - د دې دیوان خبرې   کل د زړه دي مرغلرې
واړه ګو(ی)یې دي پېیلي   کل «مګوي» شوې ځني لرې (۱)

او دا صراحت ښیي چې ده به د مګویات مجموعه بېله جوړه کړې او له ځانه سره ساتلې وي، کاش دا خبرې هم ترلاسه شوې وای چې د دوی د زړه له اصلي خبرو نه خبر شوي وای!

(۲) ملا عمر

ملا عمر خو ښکي د ارزاني ورور دی، دی هم د علم او قلم خښتن کڼل شوی، په تذکرة الابرار او حالنامه کې یې نوم راغلی او ورو ستیو اخځو هم یاد کړی دی.

(۱): د ارزاني دیوان، قلمي نسخه، ۹۶ مخ.

د ملاعمر شعرونه تر اوسه چیرې نه وو لیدل شوي، یوازې استاد حبیبي د پښتو ادبیاتو په تاریخ کې کتابي چې دده او دده د بل ورور علی محمد په شعرونو به د دې اثر په دریم ټوک کې خبرې وکړو (۱)، تر اوسه د پښتو ادبیاتو د تاریخ دریم ټوک نه دی خپور شوی، نو ځکه د ملاعمر شعرونه د چا لاس ته نه دي رسېدلي، له ما سره د عبدالغنی کاسی د «بیانات افغانی» په دوهمه برخه کې د عمر په نامه یو نظم شته، د دې جونګ زیاتې وینا وې د روښانیانو سبکاري نو ځکه زه د اټکل له مخې دا شعر د عمر روښاني ګڼم او دا چې د فکر او محتوی له مخې هم دا شعر د روښاني شعرانو د مکتب سبکاري، د اټکل لاسې پیاوړی کوي، د دې شعر کسر دا دی:

د کور غم تنګه خونه، نې دریڅه شته نه یې ورونه
په کور کې د بدانو ښیادی نشته لور د لور، عذابونه

(۳) علي محمد

ملا علي محمد د ارزاني بل ورور دی، دی هم ښه ادیب او د خوږې وینا خاوند دی، په تذکرة الابرار او حالنامه کې یې ـــ

(۱) وګورئ: د پښتو ادبیاتو تاریخ، ۲۸۲ مخ.

نوم راغلی او ورو ستیو اخځو نو هم سبو دلی دی.

۱/۲٤ - د علي محمّد شعرونه:

ما ته د عبد الغنی کاسی له جونګ نه د میا علی محمد په ـ نامه هم یو نظم لاس ته راغلی چې په ادبی ستوري کې مې خوندي کړی او اټکل کېږی چې دا شعر هم د ده دی (۱).

ځینې کسانو د حالنامې بشپړو ونکی علی محمد مخلص او دا علی محمد یو بللی دی، خو څرنګه چې دا رنګ آئنی پلار د ده د خپل صراحت له مخې برهان نومېده نو ځکه د دی علی محمد پلار هم برهان دی، سره له دې چې د حالنامې د راغونډوونکي علی محمد پلار د ده د خپل صراحت له مخې ابا بکر کنډهاري دی نو ځکه دواړه علی محمده یو تن نه دی او د مخلص تخلص هم باید د یوه له نامه سره مل کړو، نه د دواړو.

د عبد الغنی کاسی له جونګ نه د میا علی محمّد تر لاسه شوی شعر چې په قوي اټکل د همدې علی محمّد دی یو خاص ډول جوړښت لری، تصوفی مطالب پکې را نغښتل شوي او د شعر جوړښت یې داسې دی چې په ویلو سره یې سړی د یوه خاص آهنګ احساس پکې کوی او دا ښیي چې دا او د نورو شاعرانو دې ته ور ته شعرونه به چې په دې ـ

---

(۱) : وګورئ: ادبي ستوري، لومړی شاعر.

جونک کې خوندي دي په خاص صوفیانه حلقو کې په یوه خاص وزن ویل کېدل (۱) او چې یو ځل بیا ته تر شا وګورو او د بایزید روښان له خوا د سرودونو د جوړولو په برخه کې - د ده له خوا د سلوک د سرود ایجاد را یاد کړو نو بیا دا اشکال هم کولای شو چې دا خاص ډول شعرونه به له همدغه سرود سره چې بایزید روښان ورته جوړ کړي وو، ویل کېدل او روحي تزکیه به یې ترې تر لاسه کوله (۲) او هم د دې جونک هغه شاعران چې شعرونه یې د علي محمد دې شعر ته ورته دي، روښاني شاعران ګڼلای شو .

(٤) میرزا خان انصاري

میرزا خان انصاري د بایزید روښان لمسی او د روښاني تصوف او لارې روښانونکی شاعر دی .

۲۵ / ۱ - د میرزا خان دیوان :

د میرزا خان انصاري دیوان دوې برخې لري، د ده د دیوان په لومړۍ برخه کې یوه او بله ده الف نامه ده، بیا -

(۱) : د دې صوفیانه حلقې په باب وګورئ : ادبي ستوري له ۱ - ۱۷ مخ پورې.

(۲) : وګورئ : په همدې رساله کې د روښان د لیکنو او آثارو برخه .

بوللې (قصيدې) او ورپسې بدلې (غزلې) راغلې دي، د چاپي نسخې ټول پاڼې يې ۲۵۲ ټوټې دي(۱).

د ميرزا خان انصاري د ديوان نسخې د لندن، پېښور، کابل او په ځينو نورو کتابخانو کې شته. څو نسخې يې په برټش موزيم کې خوندي دي، دوې نسخې يې د پښتو ټولنې په کتابتون کې، يوه يې د اطلاعاتو او کلتور وزارت په خطي کتابتون کې، يوه يې په کوټه کې د سيال کاکړ په کتابتون کې او يوه نيمګړې نسخه يې د ليکوال په کتابتون کې ده او نورې نسخې يې هم په بېلو-بېلو کتابتونو کې شته. يوه نسخه يې چې د دوو نسخو له مخې ترتيب شوې ده پخوا په ۱۳۳۴ هـ ق کال د کندهاري تاجرانو له خوا په لاهور کې د ديوان ميرزا احمد افغاني په نامه خپره شوې ده، او هم يې يوه نيمګړې نسخه هشتخيل په پېښور کې خپره کړې ده او بيا يې نسبتاً بشپړ متن په ۱۳۵۴ هـ ش کال پښتو ټولنې د څو خطي نسخو تر مقابلې وروسته چاپ کړی دی. د ده د ديوان څو خوښونې د روسي خپرونکي دورن په مجموعه کې هم خوندي دي(۲)، په چمن بې نظير، ګلشن روه کې يې هم دوه ينا خوښونې راغلي دي(۳).

---

(۱) د دې نسخې د زياتې پېژندګلوۍ لپاره وګورئ: د زېري د ۱۳۵۲ هـ ش کال په ګڼکيسون کې د ليکوال مقاله.

(۲): وګورئ: د دورن مجموعه «کريستوماتي» د ۱۸۴۷ ع کال چاپ ۲۵۴-۲۷۳ مخونه.

(۳): وګورئ: د پښتو پخوانۍ تذکرې، د ليکوال اثر، وروستۍ برخه.

دمیرزا خان انصاري په شعر کې هم دروښاني لاره او مسلك تشریح شوی دی او شعر ونه یې دڅېړ له پلوه هم دارزښت وړ دي.

(۵) - دولت لواڼی

دولت لواڼی دپښتو یو خوږ ژبی شاعر، دمیا روښان مرید او د دیوان خاوند دی، اټکل کېږي چې دلسمې پېړۍ په دوهمه نیمایی کې به ژوندی و.

۱/۲۶ - د دولت دیوان:

(۱) دولت لواڼی نه یو لوی دیوان پاتې دی چې بدلې، بوللې، قصیدې، دوه اینې (مثنوی) او دشعر نور دولونه پکې خوندي دي، تر او سه لومړی شاعر دی چې په ټولو عروضو سیمونو یې پا ړې کړي - ویلې او مونږ ته را پېږې اېښې دي (۱). دده د دیوان یوه نسخه په برټش موزیم کې خوندي ده، دوې نسخې یې د هند درامپور په رضا لایبریرۍ کې، یوه یې په کابل او بله دغزني دالبیروني په کتابتون کې ساتله کېږي (۲).

---

(۱): د تفصیل له پاره وګورئ: د دولت لواڼی د دیوان سریزه، د استاد رشاد لیکنه.

(۲): ددې نسخو پته ما ته کران ملګري ښاغلی هیوادمل (زلمی) له بېلو بېلو اخځونو څخه ترلاسه کړېده.

یوه نسخه یې د هند په لایبریرۍ کې شته (۱) او چاپي نسخه یې لومړی ځل د پښتو ټولنې له خوا د بایزید روښان د نهم پال ـ سیمینار په وياړ نمونو لاس ته راورسېده.

د ده شعر هم لکه د نورو روښاني ویناوالو غوندې د تصوف او سلوک له بحثونو ډک او د روښاني لارې د روښانو په برخه کې لکه د نورو روښاني آثارو غوندې یو کتور او د پښتو شعر حنوړ اش دی.

د ده دیوان پنځه او په دریو دفترونو ویشل شوی دی، دی هم د نورو روښانیانو غوندې الف نامې لري او د شعر محتوی یې د نورو روښانیانو سره توپیر نه لري. د دولت نوري لیکنې تراوسه نه دي پېژندل شوي او نمونې په لاس کې نشته.

(۶) ـ علي محمد مخلص

علي محمد مخلص د ابابکر کندهاري زوی او د حالنامې راغونډوونکی یو روښاني لیکوال او شاعر دی. دی په روښاني شاعرانو کې زیات شهرت لري، میرزاخان انصاري او دولت روښاني یې یادونه کړې او د خوږې ویناخاوند یې ګڼلی دی.

---

(۱) د هند په کتابخانو کې د پښتو خطي نسخې، ۶۵ - ۶۶ مخونه.

۱/۲۷ - حالنامه :

په حالنامه کې بايزيد روښان خپل حال ليکلی ؤ (موږ مخکې خبرې پرې وکړې) بيا دا کتاب د اورنګزېب په وخت کې دده يو عالم مريد له سره راغونډ کړ او د روښانيانو پاتې احوالونه يې پرې ورزيات کړل. د حالنامې په يوازينۍ نسخه باندې چې د عليګړه په پوهنتون کې ساتله کېږي ليکل شوي:

«حالنامهٔ ميا روښان مشکل آسان از تأليف علو خان شينواري»

خو په سرېزه کې يې مؤلف نوم علي محمد کندهاري دابابکر زی ده (۱).

ځينو اخځونو داسې علي محمد د ارزانی ورور بللی دی، خو د ارزانی او د دې علي محمد د پلرونو د نامه سره بېلتون دا خبره بې باوره کوي او موږ مخکې خبرې پرې وکړې.

همدا راز دا علي محمد ځان د بايزيد انصاري د کورنۍ مريد او خادم ګڼي نه پخپله د بايزيد، سره له دې چې علي محمد د بايزيد د لارې او سنګرمل ؤ او کله چې روښان پير ارزانی هند ته واستاوه نو علي محمد او ملا عمر چې د ارزانی ورونه وو، همدلته ورسره پاتې شول (۲)، د حالنامې په سرېزه کې — علي محمد په دې ټکو ليکي:

---

(۱): کابل مجله، ۱۳۴۳ هش کال، دوهمه ګڼه، د ميا روښان حالنامه، د ښاغلي رښتين ليکنه.

(۲): تذکرة الابرار، ۱۴۹ مخ (دا ښوولې چې ارزانی له بايزيد نه ولاړ، خو حالنامه وايي چې بايزيد واستاوه).

«الحمد لله حمداً کثیراً - بعد حقیر فقیر علی محمد ابن ابا بکر قندهاری مرید و خادم خاندان بایزید انصاري قدس الله سره العزیز...»(۱)

د حالنامې میکروفلم د کابل پښتو ټولنې او د پېښور پښتو اکېډمۍ ته راستېدلی او ښايي چې په سپړلو سره يې د روښانیانو په باب ډېرې نورې تاريکې هم روښانه شي.

۲/۲۸ - د علی محمد مخلص دیوان:

میرزا خان انصاری او دولت لوانی د مخلص مخلصانه یادونه کوي او شاعري يې ستايي. د ده دیوان نسخې ډېرې کمیابې دي، یوه نسخه يې په برتانش موزیم کې په (۶۷۵۶) نومره خوندي ده (۲) او هم د روحاني رابطې او روښاني تړون کتاب له اخځونو (مأخذونو) څخه ښکاري چې د مخلص د دیوان کومه نسخه د دې کتاب له مؤلف سره هم وه او د ده یو نیم غزل يې ترې راخیستی دی (۳).

۲۹/۳ - رساله:

دا یوه منثوره تصوفي رساله ده چې منظومې برخې هم لري د دې رسالې یوه خطي نسخه د بنګال ایشیاټک سوسايټۍ په کتابتون -

(۱): کابل مجله، ۱۳۴۲ هش کال، دوهمه ګڼه.

(۲): وګورئ: د برتانیا د خطي نسخو کتلاګ، د ۱۹۶۵ کال چاپ.

(۳): وګورئ: د روحاني رابطه او روحاني تړون.

کې خوندي ده چې (۱۳) پاڼې لري او مخلص خپل نوم داسې پکې راوړی دی:

و مخلص "ته يې ځرګند په هر آوان که
مرګ، ژوندون، حشر، قيامت څو مقامات سته (۱)

واصل روښاني (۷)

واصل يو بل نامتو روښاني شاعر دی چې په يوولسمه هجري پېړۍ کې يې ژوند کاوه او د حالنامې هغه نسخه چې د دبستان مذاهب مؤلف استفاده ترې کړې، له ده سره وه او اټکل کېږي چې د ميا واصل روښاني او د دبستان مذاهب د مؤلف ليدنه کتنه تر ۱۰۵۷ کال وروسته او تر ۱۰۶۳ هـ ق کال مخکې شوې ده (۲).

۱/۳۰ - د واصل پښتو ديوان:

د واصل د اشعارو بشپړ ديوان لا تر اوسه لاس ته نه دی راغلی، خو د نورو روښاني شاعرانو د ديوانونو له مخې اټکل کېږي چې ده به هم لوی ديوان درلود. د واصل يوازې يوه بولله او پنځلس غزلې د ملا اختر له بياض نه د استاد

(۱) د هند د کتابخانو پښتو خطي نسخې، ۱۱ - ۱۲ مخونه.

(۲) وګورئ: د واصل روښاني د څو شعرونو سريزه، د استاد عبدالشکور رشاد په قلم.

عبدالشکور رشاد په زیار ترلاسه شوی چې د واصل شعر ونثر په نامه
د روسیان سمینار له پاره د پښتو ټولنې له خوا خپره هم شوی او س
د واصل د دیوان یوه بشپړه نسخه ښاغلی هیوادمل د هند په
رضا لایبریرۍ کې وموندله چې په ۱۱۸۶ هق کال ملا عطاءالله
لیکلې او (۹۸) پاڼې لري (۱).

۲/۳۱ - د واصل الفنامې:

د واصل دري الفنامې چې له الف نه تر یا پورې د مربع
په بڼه ویلې شوې دي او په هر بند کې یې یو یو حرف عرفاني
تفسیر ... دی د عبدالغنی کاسی په جونګ کې خوندي دي چې
د کاتب الحروف په سریزه او تصحیح د کابل پښتو ټولنې له
خوا په ۱۳۶۰ هش کال د کابل مجلې خپرې کړې دي.

۳/۳۲ - د واصل دري شعرونه:

پوهاند رشاد لیکي: د تاشکند په خطي کتابخانه کې د دیوان واصل
په نامه یو کتاب خوندي دی، د دې دیوان شروع داسې شوې ده:

منکشف شد تا رموز علم الاسماء مرا
ماسوی الله در نیاید در نظر اصلا مرا

د کټلاګ مؤلف ورته کښلې دي: «دا دیوه هندي شاعر-

---

(۱): د هند د کتابخانو پښتو قلمي نسخې، ۱۰۳ مخ.

د پارسي اشعارو مجموعه ده(۱) مونږ چې دې ته وګورو چې روښانیانو په خپله څو بولیکنې کولای شوې نو ویلای شو چې ښایي و اصل به د دې شعرونو هم ویلي وي، خو بیا هم څو دا نسخه و نه کتله شي پرېکړه حکم نشو کولای.

(۸) خواجه محمّد روښاني

خواجه محمّد یو بل روښاني شاعر دی چې په حالنامه کې یې یادونه شوې ده.

۱/۳۳ - د خواجه محمّد شعرونه:

د حالنامې په ۴۰۹ مخ کې د خلیفه خواجه محمّد شعرونه راغلي دي، سره له دې چې د اشعارو کاتب غلط لیکلي خو بیا هم لوستل کېدای شي، څو به یې کند هاره ده او د شعرونو بحر یې لنډ دی(۲).

ما ته یو جونګ لاس ته راغلی چې په پېښور کې ښایسته خان نومي کسبلی دی، په دې جونګ کې د خواجه محمد په نامه یا پرې خوندي وو، دا شعرونه دوه ډوله وو، یو ډول یې لنډ بحر کې په یوځاص

(۱): وګورئ: د حمدي شعرونو سریزه، ۱۶ مخ.

(۲): روښانیان یا د مغلو تاریکیان، ۱۱۶ مخ.

ډول لیکل شوي وو، چې د واړو ډولو بېلې-بېلې بڼې د ولوېږي
او د یوه شاعر نه ښکاره کېدل، خو کله مې چې د خواجه محمد بنګښ له
دیوان سره مخامخ کړل نو ټول هلته وموندل شول. اوس چې دا
موضوع را ابرسېره کېږي نو فکر کوم چې دا خاص ډول
شعرونه دي چې په لنډ بحر کې ویل شوي دي د همدې خواجه محمد
وي چې د کتاب او راغونډوونکي له خوا به د بنګښ په دیوان
ورګډ شوي دي او یا هم ځکه چې خواجه محمد بنګښ په خپله
د تصوف او سلوک د لارې لاروی و، نو ښایي چې دی به د
بایزید پیر روښان د کورنۍ مرید و، دا خبره په دې هم
پیاوړې کېږي چې بنګښ د بایزید روښان مخلصانو او
خصوصاً ده دا یو بیت خو دا اټکل لا پسې پیاوړی کوي:

پیر روښان د میان علي د میان پنجو شه
هسې پوره ته پسې تللي دا زغمير دی (۱)

او هم خواجه محمد بنګښ د حالنامې د راغونډوونکي معاصر او د واړه داورنګ زیب په وخت کې ژوندی وو.

(۹) کریمداد

کریمداد د روښاني کورنۍ یا روښاني لارې یو تکړه غړی دی
چې د دیوان تر لاسه کېدلو یې له نوموړي نه راویوست، فکر
کېده چې دی به د جلال الدین زوی کریمداد (چې د بایزید روښان
لمسی دی) وي، خو په پارسي کلام کې یې د «بنګښ» تخلص دی—

(۱) د خواجه محمد بنګښ دیوان، ۱۲۷ مخ.

د دی خیال ماځی ورانه شوې ده (۱)،

۱/۳٤- د کریمداد پښتو شعرونه:

د کریمداد روښانی د پښتو شعرونو نیمګړی دیوان تلاسه شوی چې د انډیا آفس لندن په کتابتون کې ساتل کېږي، له دې دیوانه د پېښور پښتو اکیډیمۍ نقل اخیستی او خپور کړی یې دی (۲).

د دیوان ... نوټ پوره سېدلي او دا ښکاروي چې دده دیوان یوه برخه حتی زیاته برخه ییمه خوا شوې ده، ځکه موږ وینو چې د اکثرو شاعرانو د دیوانو «ه، ی» په ردیفو کې ډېرې غزلې خوندي کېږي.

د کریمداد شعر خوږ او روان دی، ځای په ځای یې لکه د نورو روښانیانو غوندې د کامل پیر وجود ضروري ګڼلی او بایزید روښان یې د دین سقراط بللی دی (۳).

۲/۳۵- د کریمداد پارسي وینا:

د کریمداد د پښتو دیوان په پای کې د ده پارسي وینا هم ـ

(۱): د کریمداد دیوان سریزه،

(۲): دا دیوان د پښتو اکیډیمۍ له خوا په ۱۹٦۳ کال په سلو مخو کې خپور شوی او په سریزه کې یې دده په ژوند او وینا عالمانه او محققانه رڼا اچول شوې ده.

(۳): د تفصیل له پاره وګورئ: د کریمداد دیوان.

راغلي ده او ښايي چې پارسي وينا يې هم تر قوله نه وي تر لاسه شوې او له منځه تللي وي.

د کريمداد په دري شعرونو کې د ده نوم نشته بلکه د عيشي په نامه راغلي دي او هم په دې شعرونو کې ځان عيشي بنګښي بللي خو ځرګنده نه ده چې د دې ديوان مصحح ښاغلی خيال بخاري دا کلام يوازې له دې امله چې د کريمداد له ديوان سره مو ښتي راغلی، د ده بولي او که بل کوم دليل هم لري.

په هر حال تر اوسه دا وينا هم د ده بلله کېږي او موږ يې د کريمداد پارسي وينا بولو.

قادرداد روښاني (۱۰)

قادرداد هم يو روښاني شاعر او د خوږې وينا څښتن دی، د ورکې وينا راپيدا کېدو او په پېر ادب او «ورکه خزانه» کې يې خوندي کېدلو د ادب په نړۍ و پېژانده، دی هم د روښان د کورنۍ غړی او د ده کودی ؤ (۱۱).

۱/۳۶ - د قادرداد شعرونه:

د قادرداد له وينا لا تر اوسه نه ده تر لاسه شوې، يوازې ـ

---

(۱۱): وګورئ: ورکه خزانه، ۳۹۴، ۳۹۵، ۳۹۶ مخونه.

پښتنو شاعرانو په ډله کې ځای لري. په دې توګه پنځلس پاڼې یې په ورکه خزانه کې راغلې دي، شعر یې خوږ، روان او د روښاني لارې روښانو نومونو سره او هم د ده په شعر کې د مینې سوې ترانې راغلې او پر روښاني ادب یې عشقي وینا هم ورزیاته کړې ده(۱).

اورکزی (۱)

اورکزی هم د روښانیانو یو متأخر شاعر دی چې د دولسمې پېړۍ په دوهمه نیمایي کې یې ژوند کاوه. د ده وینا لومړی ځل د خیبر ادب او بیا ورکې خزانې خوندي کړې ده. اورکزی یې نوم نه ښکاري، بر ښېښي چې دی به په قام اورکزی وُ، معلومه نه ده چې د ده نوم به څه وُ، په کوټه کې د ښاغلي سیال کاکړ په کورني کتابتون کې د قابل اورکزی په نامه یو دیوان خوندي دی چې د احمد شاه بابا په وخت کې ژوندکاوه (۲) او له روښاني اورکزي سره یې د ژوند وخت یو دی نو کېدای شي چې قابل اورکزی هم د اروښاني ـ

---

(۱) د ده دوینا او د ده د پېژندګلوی له پاره وګورئ: خیبر ادب، مراد شینواری، ۱۹۵۸ع کال، له ۳۶ تر ۴۴ مخ پورې، ورکه خزانه لومړی ټوک ۱۹۶۰ع، له ۲۰۹ تر ۲۲۲ او ۳۹۴-۳۹۵-۳۹۶ مخونه.

(۲): دا خبره ښاغلي سیال کاکړ راته کړې ده.

اوږکزی وي ، خو بیا هم داخبره هله سپینیدی شي چې د قابل
اوږکزي دیوان ولوستل شي.

۱/۳۷ - داوږکزی شعرونه :

اوږکزی د دیوان خاوند نښکاري ، خوان عشقي شعرونه
لري ، خو موږ ته یې دکوتو په شمېر شعرونه لاس ته راغلي دي،(ن)
د روښانه لارې تګره لا روی او د روښان پیر کلک علاقمند
دی، وایي :

رامد د بایزید مسکین کړه په تقوی کې مې متین کړه
د عقبئ د معاش فکر، هم دده په رهبری کړم

(۱۲) شیخ آدم روښانی

آدم د پښتو لرغونی دیوان لرونکی شاعر دی چې په یوولسمه
هجري پېړۍ کې یې ژوند کړی او د اشنغر په شاوخوا کې
استېدلی دی، داورنګ زیب د واکمنۍ په وخت کې یې ژوند کاوه
او خوانه شعرونه یې ویلي دي.

۱/۳۸ - د آدم دیوان :

له آدم نه یو بشپړ دیوان پاتې دی چې نسخه یې بیمکرتیاوې
او لوېدنې لري ، تر لاسه شوې پاڼې یې ۱۰۸ دی او تر لاسه شوې

وینایې دوه نیمګړي بیتونه ته رسېږي او وایي :

د دو بین قلا به‌کړم پېښ د ړ ې وړ ې
برکت مې په اوازکې د کامل شسته (۱)

(۱۲) میرخان روښانی

میرخان هم یو لرغونی روښاني شاعر دی چې میرزا-حنان د روښاني شاعرانو په ډله کې یاد کړی دی او د دولت په دیوان کې یې یوې اوږدې قصیدې ځای نیولی دی.

۱/۳۹ - د میرخان دیوان :

د میرخان د دیوان یوه نسخه په تاجکستان کې له‌عبدالغني میرزایف سره وه چې تر او سه سپړله شوې او خپره‌له شوې نه ده (۲).

(۱) ادبي ستوري ، دلیکوال اثر، دوهم ټوک ، ۱- ۲۴ مخونه .

(۲) هماغه پورتنی اثر ۲۵- ۲۸ مخونه .

(٤)

روښاني ډوله لیکنې

روښانیانو په پښتو ادب کې داسې لاره پرانستې ده، چې حتیٰ د ده مخالفانو هم په دې لاره له تللو نه ډډه نشوه کولای، اخوند درویزه ځان مجبور گاڼه چې لکه د بایزید روښان غوندې مسجع نثر ولیکي او زامنو او ملگرو خويې پخپلو لیکنو کې حتیٰ په هغه لاره هم پل ایښی چې د درویزه هغه د بایزید روښان د کفر دلیل گاڼه لکه وحدت الوجود چې د درویزه د زوئ د کریمداد په وینا کې هم په ډکه خوله تائید شوی او دا کار هم ثابتوي چې له روښانیانو سره د درویزه یانو مخالفت د دین او عقیدې په اساس نه بلکه د پردو او د پښتنو د ښمنۍ په لمسه وُ.

له دې نه چې تېر شو د پخوانیو وینا والو ځینې داسې وینا وې هم شته چې ظاهراً خو د روښان پیر او روښاني لارې یا د ونه نه لري، خو د وینا الفاظ او معنیٰ یې دا شاهدي ورکوي۔

چې د ا و یناوال هم د روښانې روښانه لارې لاروي دي او-
دلته دغو همدغسې ویناوالو د ویناوو او لیکنو یادونه کیږي.
نه اټکل کوم چې د اکسان هم روښانیان وو خوخبره دا ده چې د ویناوو
په ترلاسه شویو نمونو کې یې صراحت نشته نو ځکه پرېکړه
حکم نه پرې کوم او د اونږدو او پلټونو خپېړنو په هیله یې د دې
لیکنې په لمنه کې لیکنې یادوم اخلم.

اخوند میا داد (۱)

اخوند میاداد د پښتو صوفي شاعر دی چې د اټکل له مخې یې
په یوولسمه پېړۍ کې ث وند کاوه ، موږ په روښانې
شجره کې د بایزید روښان یوولسمی چې د جلال الدین نوی دی،
د میاداد په نامه پېژنو او هم د روښان په پلارینه شجره کې د ده
یو د تره کړوسی هم میاداد نومیږي.

۴۰/۱- د میاداد شعرونه:

د میاداد یو څه شعر چې د عبدالغنی کاسي له جونګ نه
زمالاس ته راغلی دی روښانې جوله لري او دخاصی صوفیانه
حلقې (چې مخکې یاده شوه) سره اړه لري، همداران د ده څو
شعرونه د ملا ښایسته خان په جونګ کې هم شته (چې ما په
ادبي ستوري کې خوندي کړي دي) قاضي عبدالحلیم اثر د ـــ

د شیخ رحمکار کاکا صاحب خلیفه گڼلی او د اتمانزو یې ښوولی دی، دده د ژوند زمانه یې له ۱۱۰۰ هق کال نه راوروسته اټکل کړې ده (۱). نه له دې کبله چې دده یو ټن لاسه شوی شعر د خاصې صوفیانه خلقې سره اړه لري اټکل کوم چې اخوندمیاداد په روښانی شاعر ؤ، دده د دیوان یوه نسخه په کوټه کې د ښاغلی سیال کاکړ په کتابتون کې خوندي ده (۲) نو کله چې دا نسخه وخپرل شي امکان شته چې داسې ټکي تر لاسه شي چې دده په روحانیت سربیره دده روښانیت هم ثابت تر کوتوشي.

شیخ فرید (۲)

شیخ فرید هم لرغونی شاعر دی او د وینا یې نمونه (نمونې) ټن (؟) ا پاتې دي.

۱/٤۱ - د شیخ فرید شعرونه:

دده یو شعر ښاغلی اش په خپل تېرهېر شاعران کې خوندي کړی او له یوه هغه جونګ نه یې چې په قصور کې لیکلی شوی، راخیستی دی.

خرنګه چې له یوې خوا په تېرهېر شاعران کې (۳) دده

---

(۱): تېرهېر شاعران، اش، له ۲۹ مخ نه وروسته.

(۲): دا خبره سیال کاکړ راته کړې ده.

(۳): تېرهېر شاعران، ۲۷ مخ.

راغلی شعر د روښانی صوفیانه حلقې دشعرونو په چوکاټ کې ویل شوي او له بلې خوا په روښانیان دمغلو تاریکیان (۱) کې د شیخ فرید په نامه یو سړی د میا روښان له مرید انو څخه ګڼل شوی نو ځکه اټکل کېږي چې داشاعر به هم روښانی او د روښانیت د روښانه لارې لارروی وي.

(۳) اخوند مصري

۱/۴۲ - داخوند مصري شعرونه:

دعبد الغنی کاسي په جونګ کې دا خوند مصري یو شعر خوندي دی چې د روښاني خاصې صوفیانه [خانقاهي] شعرونو په چوکاټ کې ویل شوی او ما په ادبی ستوري کې (۲) کې خوندي کړی دی، د ده دا روښاني دوله شعر هم ښيي چې اخوند مصري به هم روښانی شاعر وي.

(۴) آدین

۱/۴۳ - دآدین شعرونه:

دکاسی په جونګ کې دآدین په نامه هم دخاصی صوفیانه -

---

(۱): روښانیان دمغلو تاریکیان، ۱۵۳ مخ (۲): ادبی ستوری، ۱۲-۱۳ مخونه.

حلقې یو شعر شته چې ماپه ادبي ستوري کې خوندې کړی دی[1]
فکر کېږي چې دا شاعر به هم د روښان دلارې تلونکی وُ .

(٥) آزاد

١/٤٤ - د آزاد شعرونه :

د آزاد یو شعر چې د صوفیانه حلقې د شعرونو په خاص چوکاټ کې ویل شوی د کاسي په جونګ کې خوندي دی او ما ترې را اخیستی[2]، د شعر بڼه او د فکر د ولړې دواړه و دې ته اشاره کوي چې آزاد دې روښاني شاعر وي .

(٦) سعید

١/٤٥ - د سعید شعرونه :

د دولت روښاني شاعر په یو بیت کې د ارزاني، میرزا، او مخلص روښاني شاعرانو له نوم نه ورسته د احمد او سعید نومونه هم راوړي :

---

(١) : وګورئ : ادبي ستوري ، ١٥ مخ .

(٢) : همدا اثر ، ١٧ مخ .

او ارزانی، میرزا، مخلص، احمد، سعید د ی (۱)

او د ا بنیې چې احمد او سعید هم روښانی شاعران وو، خو وینا یې چیرې نه وه، د کاسي په جونګ کې د سعید په نامه یو تصوفی شعر خوندي دی چې ما په ادبي ستوري کې د سعید۔ خلیل په شعرو کې راوړی دی (۲)، خو دده د شعر جوله او د دولت شاعر دا پوره تنی بیت د دې اټکل ځای پیدا کوي چې دا شعر د دې دهدې سعید وي او نه د بل، بیکړ وسندونو تر پیدا کېدو پورې په دې باب پر بیکړی حکم نه کوم.

(۷) احمد

۱/۴۶ - د احمد شعرونه:

د دولت په پوره تنی بیت کې د احمد نوم هم شته چې۔ سبایي دا به هم روښانی شاعر ؤ، د وینا پته یې چیر ته نه وه، خو د کاسي په جونګ کې د احمد په نامه یو شعر خوندي دی او له بخی نه یې سبکاري چې دا شعر به د روښانی۔

---

(۱): وګورئ: د دولت لوانی دیوان.

(۲): وګورئ: ادبي ستوري، ۴۲ - ۴۳ مخونه.

فکري مکتب او د همدې احمد شاعر وي ، د دې شعر لومړي بیت داسې دی:

جنت یې روغ کړ په زړګونه   چې پکې ناستې د جنت جونه

په هرحال د دې کسانو په باب پریکړې حکم نه کوم، د دوی وینا وې روښانې ړوله او دوی روښان ړوله وینا وال بولم او باور یم چې د پښتو ادب د مینا نو راتلونکې ادبي هڅې او څېړنې به دا موضوع ښه روښانه کړي.

د دې رسالې اخځلیک

١ - خیر البیان د بایزید روښان، عکسی چاپ، کابل، د کابل پوهنتون د ادبیاتو پوهنځی، ١٣٥٣ ش

٢ - خیر البیان، د بایزید انصاري، د پښتو اکیډمۍ خپرونه، د حافظ عبد القدوس قاسمي په سریزه، ١٩٦٤ ع .

٣ - د دولت دیوان، د استاد رشاد په سریزه، د پښتو ټولنې خپرونه ١٣٥٣ ش

٤ - د واصل روښاني شعرونه، د پوهاند عبد الشکور رشاد په سریزه، د پښتو ټولنې خپرونه، ١٣٥٣ ش.

٥ - د روښانیانو یوه بې نومه قلمي مجموعه، د مرحوم دوست محمد بریخ د کتابخانې، اوس د پښتو ټولنې د کتابتون.

٦ - په ١١٤٢ کال کې د عبد الغني کاسي لاس کښلی مخزن، د لیکوال د کتابخانې.

٧ - په ١١٤٢ کال کې د عبد الغني لاس کښلی (بیانات افغاني) «دویمه ټوکه»، د لیکوال د کتابخانې .

٨ - مخزن، د پښتو اکیډمۍ خپرونه، د کاکاخیل په سریزه، ١٩٦٩ ع.

۹ - دارزوآني د قلمي ديوان يو نقل، د بېنوا د کتابخانې، ۲۱۸ مخه.

۱۰ - دارزاني د نثر نقل، د استاد حبيبي د کتابتون.

۱۱ - ديوان ميرزا هد افغاني په ۱۳۳۴ هـ ق کال کې د کندهاري تاجرانو له خوا، د لاهور چاپ.

۱۲ - د ميرن احان د ديوان يوه نيمګړې قلمي نسخه، د ليکونکي کتابتون.

۱۳ - د ميرزا خان انصاري ديوان، د همېش خليل چاپ، ۱۹۵۹ ع.

۱۴ - ديوان کريمداد، د پښتو اکيډمي خپرونه، د خيال بخاري په سريزه، ۱۹۶۴ ع.

۱۵ - تذکرة الابرار والاشرار، د اخوند درويزه، د نشر او اشاعت سرحد خپرونه، ۱۹۶۰ ع.

۱۶ - ديوان خواجه محمد بنګښ، د پښتو اکيډمي چاپ.

۱۷ - د ملا بايسته خان قلمي جونګ، د ليکونکي کتابتون.

۱۸ - صراط التوحيد، د ادارهٔ اشاعت سرحد خپرونه، ۱۹۵۲ ع.

۱۹ - د پښتو يوه بې نومه قلمي مجموعه، د اطلاعاتو او کلتور د وزارت د خطي کتابتون.

۲۰ - د روسي پوهان انتخابات، د ميرزا د شرقي برخه، ۱۸۴۷ ع.

۲۱ - د پښتو ادبياتو تاريخ، دوهم ټوک، د استاد حبيبي، ۱۳۴۲ ش کال.

۲۲ - د روښانيانو ملي نهضت، د اسلانوف، د ښېرولي محمد اکبر معتمد ژباړه، د پښتو ټولنې خپرونه، ۱۳۵۳ هـ ش.

۲۳ - د پښتو نثر په زده کړې لارې، پښتو اکيډمي.

۲۴ - د پښتو ادبياتو تاريخ، ښاغلي رښتين، د ادبياتو پوهنځي، ګستنري چاپ.

۲۵ - تاريخ مختصر افغانستان، استاد حبيبي، دوهم ټوک، ۱۳۴۹ هـ ش.

۲۶ - روښانيان د مغلو تاريکيان، عبدالاکبرخان اکبر، پېښور.

۲۷ - روحانی رابطه او روحانی تړون، قاضی عبدالحلیم اثر، پېښور، ۱۹۶۵ع.

۲۸ - پښتانه د تاریخ په رڼا کې، سید بهادر شاه ظفر کاکاخیل پېښور.

۲۹ - افغانستان در مسیر تاریخ، میر غلام محمد غبار، ۱۳۴۶، کابل چاپ.

۳۰ - د پښتو ادب تاریخ، ښاغلی رښتین، کابل ۱۳۲۵ ش.

۳۱ - ورکه خزانه، همیش خلیل، دوهم ټوک، ۱۹۶۰ع، پېښور.

۳۲ - ورکه خزانه، همیش خلیل، لومړی ټوک، ۱۹۶۰، پېښور.

۳۳ - تیر هیر شاعران، قاضی عبدالحلیم اثر، ۱۹۶۳ع پېښور.

۳۴ - د خیبر ادب، مراد شینواری، پېښور، ۱۹۵۷ع.

۳۵ - پښتانه شعراء، لومړی ټوک، استاد حبیبی، ۱۳۲۰ ش، کابل.

۳۶ - ادبي ستوري، حبیب الله رفیع، پښتو ټولنه، ۱۳۵۲ ش، کابل.

۳۷ - د پښتو ښځو لیکوالو تذکره، حبیب الله رفیع، تاریخ ټولنه، ۱۳۵۰ ش کابل.

۳۸ - کابل مجله، د ۱۳۴۳ ش کال، لومړی ګڼه، د ښاغلی رښتین مقاله.

۳۹ - پښتو مجله، د پېښور پښتو اکیډمی، لومړی کال، څلورمه ګڼه
د حافظ عبدالقدوس قاسمی مقاله.

۴۰ - پښتو مجله، د پېښور پښتو اکیډمی، ۲ کال، څلورمه ګڼه، د
ډاکتر محمد شفیع لاهوری د مقالې: (بایزید انصاری) پښتو ژباړه،
(د مولانا عبدالقدوس په وسیله).

۴۱ - آریانا مجله، ۲۸ کال، ۶ ګڼه، دارواښاد دوست محمد برېښ -
«د روښان د مکتب دیوه ناپېژندلی کتاب»، ترسرلیک لاندې مقاله.

۴۲ - کتاب مجله، لومړی کال، لومړۍ ګڼه، د لیکوالی «د پښتو یوه -
بې نومه قلمی مجموعه» مقاله.

٤٣ - هیواد، ۱۳۴۶ کال، نمری، د ښاغلی رښتین د قاموسي نسخې د پیژندګلوي مقاله.

٤٤ - د بریتانیا د کتابتونو د پښتو خطي نسخو کتلاك، لندن، ۱۹۶۵ع.

٤٥ - د ارواښاد استاد پوهاند عبدالحی حبیبی یادداشتونه.

٤٦ - د پیاوړي فولکلوریست او په پښتو مین لیکوال ښاغلی ولي محمد سیال کاکړ یاد داشتونه.

٤٧ - د ښاغلي زلمي هیواد مل یادداشتونه.

٤٨ - د هند د کتابخانو پښتو خطي نسخې، زلمی هیوادمل، ۱۳۶۳ش.

٤٩ - ادبي ستوري، دوهم ټوك، ۱۳۵۹ش، کابل.

٥٠ - خیرالبیان، د حبیب الله رفیع په سریزه، د قاسم بنو چاپ، ۱۹۸۵ع، پیښور.